

8029.

1764, 30.

HISTORIA IVRIS CIVILIS
DE
DIVORTIIS

AVCTORITATE
ILLVSTRIS ICTORVM ORDINIS
PRO SVMMIS
IN VTROQVE IVRE HONORIBVS
OBTINENDIS

AD DEFENDENDVM

A. D. XX. SEPTEMBR. c1o 1o CCLXIV.

PROPOSITA

A

GEORGIO AVGVSTO MARCHE

LIPSIENSE.

LIPSIÆ

EX OFFICINA LOEPERIA.

HISTORIA IVRE CIVILIS
DE
DIVORTIIS
AVCTORITATE
ILLVSTRIS ICTORVM ORDINIS
PRO SVMMIS
INVTROQVE IVRE HONORIBVS
ORNDIBVS
AD DEFENDENDVM
A D. XX. SEPTEMBR. 1700. XLIV
PROPOSITA
A
GEORGIO AVGVSTO MARCHE
PRESIDENTE
P R I M O
ET ORNDIBVS

HISTORIA IVRIS CIVILIS DE
DIVORTIIS.

§. 1.

Institui ratio.

Optima alicuius disciplinae pertractandae ratio ea mihi semper visa est, quae non solum singula capita accurate traderet, sed simul etiam ad ultimas eius origines et causas rediret, mutationes doceret, atque ita discantis animum ad intelligendam praesentem rerum formam praepararet. Quapropter a primo illo die, quo ad Iurisprudentiae cognitionem animum meum contuli, me non contentum esse iis definitionibus atque diuisionibus, quae in enarrandis singulis iuris capitibus in scholis a doctoribus tradantur, sed historiae adiumento, sine cuius ope nulla absoluta atque perfecta disciplinae alicuius scientia cogitari potest, ad prima cuiusvis rei initia descendere, diuersasque, pro temporum et morum diuersitate, rationes plenius cognoscere debere existimaui: cuius quidem consilii me nunquam poenituit. Habet enim antiquarum rerum cognitio summam suauitatis commendationem, in iuris autem noui dispositionibus plenius perspiciendis egregiae utilitatis fructum. Iam igitur cum ex more huius academiae pro obtinendis summis in utroque iure honoribus libellum ad disceptandum proponere deberem, locum aliquem iuris civilis ea ratione, quam et ipse optimam iudicarem, et doctorum virorum suffragiis *) comprobatam viderem, enarrare constitui. Delatus sum in eum, qui est de diuortiiis, ad quemque plurima in aduersariis, quae inter legendum semper ad manus habere, et in quae, si quid notatu dignum occurrat, conicere, et ad futurum usum seruare soleo, perscripta in-

A 2

venie-

*) vid. III. Hommelii Litter. Iur. p. 54. sq.

ueniebam. In vniuerso autem hoc capite pertractando, habita temporum ratione ita versabor, vt praemissa breui de iure naturae atque diuortii vocabulo disputatione, primum diuortiorum origines ex lege Romuli repetam, deinde eorum historiam liberae reipublicae temporibus subiiciam, denique Iuliarum legum dispositiones exponam, reliqua autem in commodius tempus seruem. Quanquam autem non ea mea sit temeritas aut arrogantia, vt existimem, me in hoc libello multa noua, anteaque plane inaudita, et ex intimo iuris prudentiae sacrario protracta, quis enim haec a iuvene expectet, in medium esse prolaturum, tamen me et vtilitatis et delectationis rationem habere posse arbitror. Quid enim in iure interpretando potest esse vtilius, quam ad primos redire fontes, quam primas rerum inquirere causas, quam temporum inter se comparare mores, qui legibus legumque mutationibus scribere necessitatem, quam progredi denique ad ea tempora, quae nobis earum, quibus iam vtimur, legum concesserunt felicitatem. Non ignoro, hanc rationem multis impediri difficultatibus, sunt enim antiqua multa plerumque obscuritatis caligine tecta atque offusa, sed eo vberiore diligentiae laudem propositam puto, si cum aliqua felicitate in hac re versari contigerit, sin minus, non excusationis praesidium apud aequos aestimatores defuturum confido. Non autem animus est, ea omnia, quae ad hanc diuortiorum historiam aliquo modo pertineant, exponere, id enim academici libelli angustia non caperet, sed ea tantum, quae speciminis loco sufficere possint, disputare.

§. 2.

Diuortia iure naturae permissa esse, docetur. Keyseri atque Langii ea de re controuersia commemoratur.

Iuris diuortiorum primas origines non ex antiquissimis Graecorum legibus, aut Romanorum XII. tabulis, sed ex ea lege, quae diuina est, perpetua, et constans, quamque ipsa natura magistra omnes gentes docuit, quaeque et Athenis et Romae et apud barbaros populos eadem seruatur, quae vbique semper valuit et valebit, et cui per humanarum rerum ordinem nulla alia lege derogari quidquam potest, repetendas atque illustrandas esse, arbitror. Est autem

autem haec lex nulla alia, quam ipsius naturae vox, atque ipsa recta ratio, quae nihil nisi verae humanae vtilitatis felicitatisque causa constituit, quae propositis praemiis ad virtutem allicit, et improbos iustas poenas effugere non finit, quae homines publicae priuataeque securitatis, commoditatis atque vtilitatis causa in ciuitates et societates coire, pacta inire, matrimonia denique firma stabilique iungere docuit. Ex hac igitur lege ipsa diuortiorum iustitia est aestimanda, propterea, quod et reliquis legibus omnibus est sapientior, et ab ea omnes, tanquam communi parente, quae deinceps apud gentes introductae, profectae sunt leges. Sed possintne ex ea diuortia defendi, difficillior quaestio est, in qua diiudicanda diligenter est circumspiciendum, ne leuitati alicui, ad quam hominum, vt sunt, nimis procliuiua ingenia, quicquam indulgeamus, sed vt omnibus, quae ad hanc rem recte constituendam aliquo modo vel pertinere vel prodesse possint, sapienter consideratis, pronunciemus illud, quod ipsius naturae suffragio comprobatum appareat. Frequens est et numerosa DD. familia, qui in eam abeant sententiam, vt diuortia iure naturae permessa negent: quanquam autem mihi non illud sit ingenium, vt alicui inuito vel suam eripere, vel meam obtrudere velim sententiam: qui potius existimem in hac, si in qua alia disciplina cuique summam libere sentiendi et dicendi facultatem recte et tuto concedi posse, quippe quae in scholis Philosophorum maiorem, quam in humana vita habeat vtilitatem, et magis ita sit comparata, vt ad disputandum subtiliter et cum probabilitatis specie ingenia acuat, quam vt hominum, qui ex scriptis diuinis aequae ac humanis legibus viuere possunt, rationes dirigat: tamen quare horum sententiam non probem, copiosius rationem reddere constitui, ne temere aliquid ponere videar; atque hoc modo me quicquam a consilio alienum, vel inutile facturum non arbitror. Summum pro diuortiorum iustitia idque firmissimum argumentum in ipsa matrimonii natura, vt arbitror, positum est. Constat autem inter omnes, matrimonium eam maris et foeminae esse coniunctionem, cuius summa lex in fidei coniugalium conseruatione cernatur. Ex qua re facile intelligitur, illud sua natura neque plane temporarium, neque plane perpetuum esse, sed vtrumque ex aliis rationibus, pacti in primis connubialis conditione atque natura esse diiudicandum,

adeo, vt matrimonii quoque dissolutio, naturalis iustitiae ratione recte considerata, neque prohibita, neque imperata videatur, iam si ex verbis pacti connubialis res est decernenda, num perpetui vinculi in iis mentio facta sit, videndum est. Si nulla, aliae adhibendae rationes. Sin conuenit, vt ad certum tantum tempus matrimonium constaret, v. c. donec mulier partum ediderit, finito illo tempore ipsum matrimonium finitum apparet: qualia olim matrimonia Belgae in Iaponia contraxisse dicuntur, soluenda vbi in patriam disceserint. Sin placuit, in perpetuum hanc vitae consuetudinem inire, matrimonium propter hanc nominatim additam dispositionem amplius solui non potest, nisi ipsorum pactorum natura alia omnia suadeat. Constat autem, omnium pactorum obligationem duplici modo dirimi, vel vtriusque partis in dissolutionem consensu, vel alterius partis, non stantis legibus pacti, culpa: igitur pacti matrimonialis vinculum duplici quoque modo solui posse, quis non videat? Etenim cum nulla urgente necessitate, bona gratia et vtriusque partis consensu matrimonii vinculum sit colligatum, quare non illud quoque, eadem ratione, sine vlla interueniente ira, bona gratia, atque vtriusque consensu possit dissolui, non video? Certe si vtriusque consensus matrimonium, quare non etiam diuortium faciat? Vnius tamen voluntas propterea sufficere non potest, quod vterque coniux in alterius corpore ius quaesitum habet, quod inuito eripi non potest; nisi alia accedat ratio, quae in eo versatur, si alter coniux pacti matrimonialis legibus non steterit. Hae autem leges conseruatione praecipue fidei coniugalis et liberorum procreatione continentur: earum laesio alterius coniugis obligationem tollit, liberamque discedendi facultatem concedit: nec quicquam interesse videtur, quomodo haec fides laesa reperiatur, siue adulterio, siue malitiosa desertione, siue alio eiusmodi grauiori scelere, prioribus simili. Non video profecto, quare hoc loco non seruari possit pactorum ratio, cum matrimonium in reliquis eorum naturam recipiat? Societatis vinculum solutum dicitur, quando socius societatis non seruat pacta, neque alteri socio vltior societas iungi potest. Num cum matrimonio aliter se res habet? Apparet igitur ex his, eam solam partem, quae pactum non serauerit, quaeque fidem laeserit coniugalem, contra naturae leges peccare,

care, non innocentem, quae nocentem diuortio a se repellat, confortiumque vitae cum ea tollat, quae prior aeternam fidei coniugalis societatisque connubialis sponsonem infregerit. Non leuior mihi matrimonii dissoluendi causa videtur ea, si consilium, cuius causa initum matrimonium sperari non potest. Liberorum scilicet procreatio prima matrimonii lex esse debet: igitur si nulla speranda proles, recte matrimonium, quod exitu caret, dissolui posse arbitror. Neque in eo quicquam contrarium naturae legibus inuenio, modo iusta adhibeatur cautio. Ipsa autem diuortiorum ratio, quanquam nihil in se habeat, quod cum aeternis naturae legibus non optime conueniat, tamen illud a me impetrare non possum, ut existimem, frequentem eorum usum reipublicae conducere: nimia enim eorum libertas et leuitatis habet reprehensionem, et ciuitatis familiarumque splendori obest. Cum moderatione igitur adhibenda medicina, ne in veneni degeneret naturam. Cum autem reciproca et mutua sit coniugum obligatio, aequalia quoque iis iura tribuenda. Si marito licet vxori repudium mittere, idem ius vxori denegandum non erit. Vterque ad pacta connubialia seruanda obligatur, vtrique in alterius coniugis corpore ius quaesitum est, vtrique ius suum persequi permillum. Quod enim affirmant, maiorem foeminarum quam virorum esse debere castitatem, id quidem verum est, si ciuitatis spectes vtilitatem, cuius interest, certam prolem esse; sin vero obligationem, quae virum vxoremque intercedit, nunquam exinde poteris maiorem viris licentiam, eamque pacto connubiali contrariam, largiri, quum eadem fides, eadem castitas, idem amor ab marito atque vxore praestandus sit. Male profecto ii faciunt, qui in hoc loco mulierum leuitatem, intemperantiam, libidines, amores, perfidiam accusant, et propterea omnem iis libertatem eripiendam aequaliaque cum viris iura neganda censent. Quanquam enim non ita elegans videri velim, ut eam suscipiam defensionem, neque ita stultus, ut ignorem, haec iis vitia inesse, tamen, quod verum videtur, dicere, animus est. Si viris eadem vitia inhaerent, (quis autem hoc neget, quum nos vitiis aequae ac virtutibus debiliore sexum longe superemus,) quodsi, inquam, viris eadem vitia inhaerent, eadem quoque his morbis adhibenda remedia, eandem dandam esse medicinam apparet. Vindicemus igitur hocce ius mulieribus, quod iis non sine iniuria eripi potest. Atque ita omnis haec res confecta

Haec est. Ex iuris naturalis primis lineis matrimonii vinculum solui non posse, colligi non potest; sed quicquid de eo disputant DD. id omne iuri canonico acceptum ferunt. Agitata olim est haec quaestio cum magno clamore inter Keyserum et Langium, Theologum Halensem, quorum scripta iunctim edita extant. Existimauit Langius, se causam suam optime orare, si omnium suorum argumentorum vim ex prima diuina matrimonii institutione deduceret. Verum cum tota haec disputatio ad ius naturae paradisiacum pertineat, cuius cognitionem quidem cum primo protoplastorum peccato amissimus, inanis nobis propterea videri debet, quod spatiosum quidem ingenio ad luxuriandum aperiat campum, sed nullum usum praestare possit inter homines, quales post amissam integritatem reperiuntur. Deinde hanc primam matrimonii institutionem legis vim non habere, ex eo discitur, quod ipse Deus per Moysen, librorum que diuinorum optimus interpretes Christus diuortiorum usum permiserint. Atque in eo excellens positum est pro diuortiis, ea iuri naturali non aduersari, argumentum; id enim contra naturae leges esse non potest, quod diuinis scriptis legibus est permittum, cum vtriusque vnus idemque autor sit, in quem nulla antinomiae suspicio cadere potest, et vtrumque ius diuinam habeat originem. Iam Ill. Thomafius in Inst. Iur. Diu. ex matrimonii illa prima et diuina institutione, argumentum nullum contra diuortia duci, neque illi legis vim atque efficaciam tribui posse, monuit. Si enim hanc primam institutionem pro lege habere velimus, *omnes quoque aliae, inquit, circumstantiae per modum legis essent obseruandae, quae in primaeva aefuerunt institutione, v. c. quod protoplasti nudi fuerint, quod institutio facta sit sub aëo, a Deo ipso, sine sacerdotis interuentu, sine pacto matrimoniali, sine consensu et praesentia parentum et agnatorum, rel.* Haec iocose Thomafius, vt plura. Sed iam satis de hac re. In vniuersum hoc mihi tenendum videtur, turpiter errare, qui iuris naturalis principia ex diuinis scriptis legibus repetant, et Scholasticorum Philosophorum more omnia misceant. Facilis quidem haec ratio, sed propterea non probanda, quod suus cuique locus debet esse separatus. Hocce diuortiorum institutum plerasque gentes a primis inde temporibus suis accommodasse moribus, ex historicorum libris constat, quorum auctoritates laudare iam nostrum non est. Fecit nobis huius rei otium Ill. Puffendorffius in Iur. Natur. L. VI. c. 1. §. 20. sqq.

sq. ubi egregie, ut semper, hunc locum tractauit, ut plane appareat, illud iuris quoque gentium esse, quod iuri naturali vindicauimus,

§. 3.

Diuortium quid sit, explicatur.

Iam primo omnium loco, antequam ad ipsorum diuortiorum historiam enarrandam accedamus, de iusta atque legitima diuortii definitione eo magis nobis elaborandum esse videtur, ne vaga atque inconstans incertaque nostra erret oratio, quo magis scimus, ea saepius pro diuortii accipi, quae re vera talia non sint, sed aliqua tantam similitudinis affinitate cum iis iuncta reperiantur. Etiam si enim non ignoremus, maiorem esse debere ipsarum rerum quam verborum curam, tamen ne horum quidem diligentiam negligendam existimamus, aut contemnendam, propterea, quod ipsarum rerum sunt signa, quae certa esse debent, et firmam constantemque vim habere, et sine quibus nulla potest esse accurata rerum cognitio. Recte igitur ipsius argumenti tractationi breuis de diuortii definitione praemittitur disputatio, neque vlla aut inutilitatis aut ineptiae timenda est reprehensio. Est autem diuortium modus matrimonii dissoluedi, quales Quintilianus duos, mortem et diuortium, Paulus autem in l. 1. D. de Diuortiiis, quatuor, addita captiuitate et seruitute, quos morti annumerasse Quintilianus videtur, commemorant. Num recte Paulus captiuitatem atque seruitutem, cui etiam deportatio adiungi potest, inter modos dissoluedi matrimonii retulerit, de eo alio tempore copiosus dicendi locus erit: morte autem, quae omnia soluit, etiam matrimonii vinculum perimi, extra omnem dubitationis aleam positum est. Fuerunt tamen Iuris Canonici conditores, qui eiusmodi matrimonii vinculo tribuerent firmitatem, quae plane esset aeterna, nullamque reciperet solutionem, atque etiam morte tolli non posset, atque ex hoc argumento etiam secundas post mortem alterius coniugis nuptias tanquam iniustas prohiberent, quorum opinio quam falsa et vana sit, et res ipsa docet, et Theod. Beza in tractatu de Polygamia et Repudiis eleganter disputauit. Ipsum autem diuortium est matrimonii ex iusta causa inter viuos perpetua dissolutio. Ex quo statim apparet, hoc vocabulo non satis subtiliter vti eos Ictos, qui et morte et captiuitate et seruitute di-

uortium fieri dicant, sed latiore significato ei tribuere, et pro omni matrimonii dissoluendi modo accipere: cum tamen ipsum diuortium inter modos matrimonium soluendi reliquos recte numeretur. Quemadmodum autem ipsius matrimonii natura in perpetua et indiuidua vitae consuetudine inest, ita etiam diuortium in perpetua dissolutione. Atque in eo differt a fribusculo vel frigusculo, quod in L. 32. §. 12. D. de donation. inter vir. et vxor. occurrit, et eiusmodi indicat discessionem, quae quidem irato animo fiat, sed non in perpetuum diuertendi consilio. Ita enim Ildorus explicat: *fribolum est*, inquit, *cum eo animo separantur, ut rursus ad se inuicem reuertantur.* Nam *fribolum est, quasi quassae mentis et effluxae, nec stabilis.* vid. Ducker de Latinit. Vet. Ictor. p. 403. Eodem quoque modo se res habet cum separatione a thoro et mensa, quippe quae etiam perpetua esse non solet, et cuius, quod accedit, hoc loco vix mentio facienda, quod non Romani, sed Canonici iuris inuentum est. Deinde etiam, si sequi debet verum diuortium, ut verum antecesserit matrimonium, necesse est. Quacunque enim de causa si inualidum, atque illegitimum est, ut diuortio dissoluatur, opus non est, cum iam legibus sit nullum, neque pro matrimonio possit reputari, neque liberi, ex eo procreati, in patria sint potestate, neque coniuges intelligantur, neque sibi tanquam vir et vxor succedant. Ulpianus Fragn. XVI. §. 2. Sed cum vinculum eiusmodi, quod ex tali matrimonio oriatur, omnino sit naturale, nec ciuilem producat effectum, ciuili modo, cum adesse plane non intelligatur, solui non poterit. Denique etiam de voluntate eius, qui diuortium facit, constare debet; eius enim certa declaratio non magis in contrahendo, quam in dirimendo coniugio requiritur: quae de causa quodcumque iracundiae calore factum vel dictum est, factum dictumue non videtur, nisi perseverantia, animi iudicium suis se probet. arg. L. 3. et 7. D. de diuort. Iam ne diuortiorum nimia esset frequentia, atque exinde aliquid detrimenti caperet respublicae, leges prospexerunt atque certis tantum iustisque de causis diuortium facere permiserunt: sin contra factum, nihil actum videri, atque matrimonium adhuc constare voluerunt. L. 43. D. ad L. Iul. de adult. Has autem ipsas causas infra suo loco commemorabimus. Diuortium Icto in L. 2. D. de diuort. ita dictum videtur, vel a diuersitate mentium, vel quoniam in diuersas, qui disstrahunt matrimonium,

num, partes eunt. Est haec originatio ex eo genere, quo veteres Icti sibi egregie placebant, et plus sensui, quam Grammaticorum regulis accommodata est. Scipio Gentilis in Originibus p. 236. ab aquarum diuortio ex vno iugo decurrentium hoc vocabulum translatum existimat, eiusque sententiae autorem Ciceronem facit: an recte noluit iudicare, qui eiusmodi locum apud Ciceronem inuenire non potuit, Menagius in Amoenitatibus Iuris p. 239. verum existimo, respexisse forte Scipionem ad eum locum Ciceronis, qui est in de Orat. L. III. c. 40. vbi: *si res, inquit, suum nomen et proprium vocabulum non habet, — vt in uxore diuortium, necessitas cogit, quod non habeas, aliunde sumere.* Cf. Cl. Salmasius de Vfuris p. 207. Mihi tamen haec Scipionis deriuatio, si licet dicere, quod sentio, non placet, veriorque videtur alia, quam Isidorus L. IX. Etymolog. c. VIII. profert; putat scilicet diuortii vocabulum a viarum flexu translatum esse, vt sit via in diuersa tendens; quae origo etiam loco Virgilio Aen. IX. v. 379. illustrari potest. Iureconsulti Veteres, vt sunt disertissimi, copiaque verborum florentes, pro diuortio etiam *discissionem* dicunt, et *discidium*, quod proprie de parietibus dici auctor est Gronouius in Add. ad Liuii L. XXV. c. 18. et *repudium*, quam accurate loquentibus quaedam differentia inter diuortium et repudium intercedat, quam etiam inscriptio tituli digestorum de diuortio et repudiis indicare videtur. Diuortium enim matrimonii, repudium sponsaliorum dissolutionem denotat, *diuortium inter virum et uxorem fieri dicitur, repudium vero sponsae mitti videtur.* L. 101. D. de V. S. et in L. 191. non recte sponsa diuortisse dicitur. Quaesita proprie non repudiamus L. 1. §. 2. D. de success. edict. sed ea tantum, ad quae consequenda nobis ius est, v. c. haereditatem. cf. Alberic. Gentil. in Comment. ad L. 191. D. de V. S. Verum subtilis haec differentia neque a Ictis, neque aliis bonis latinis autoribus obseruatur, sed repudii vocabulum tam late patere reperitur, vt diuortii significationem simul comprehendat. Exempla habes in L. 3. D. de diuort. L. 29. §. 1. D. de probat. vbi *mulier grauida repudiata* occurrit, L. 29. D. de manumiss. testam. Nov. 117. c. 8. §. 7. Sueton. in Tiber. c. 11. quamuis non facile in contrarium inuenias exemplum, vbi diuortii vocabulum pro repudio positum sit. In alia omnia ab Isidorus, qui loco laudato nouam distinctionem profert: *repudium est, inquit, quod sub testimonium testium vel praesenti vel absentium*

mittitur: diuortium, quotiescunque dissoluto matrimonio, alter eorum alteras nuptias sequitur. Quam distinguendi rationem et vanam et ab omni loquendi usu alienam, omnique auctoritate deslitutam esse, quis est, qui non videat? Sed sufficient haec nobis ad rem iam ipsam properantibus.

§. 4.

Historia diuortiorum sub Romulo.

In enarranda hac diuortiorum historia non ultra Romuli tempora ascendere propterea nobis visum est, quod tanta superiorum temporum memoria antiquitatis atque obscuritatis caligine tecta est, ut, quid in ea verum falsumque sit, vix ac ne vix quidem discernere possimus. Atque ne haec quidem tempora satis clara et a fabulis pura sunt, ita, ut plerumque coniecturis assequi debeamus ea, quae alias plane ignorare necesse esset. Illud tamen certissimum est, fuisse Romulum primum, cui res Romana veras suas deberet origines, fuisse in eo summam in condenda noua republica felicitatem, in ea defendenda virtutem, in eaque legibus ornanda prudentiam, adeo, ut natura in eum omnia contulisse videretur, quae in nouae urbis conditore spectarentur maxima: optimis etiam eius institutis factum esse, ut res Romana, ex tam paruis orta initiis, ad tantam deinde perueniret fortunam, eiusque virtuti et sapientiae ea deberi fundamenta, quibus tanta deinde imperii moles superstrui poterit: tot denique et tanta summa virtutis, iustitiae atque continentiae, quae postea in Romana exitere republica, exempla, certissimos diuorum primi regis institutorum fructus fuisse. Tam sapientis igitur legislatoris circa diuortiorum ius instituta accurate explicasse iuuabit. Sapientissime existimauit Romulus, non bene ordinatam, nec firmis superstructam esse fundamentis eam rempublicam, quae non esset munita legibus, quibus virtuti firmissimum constitueretur praesidium, vitisque omnibus praecluderetur aditus; atque veram ciuitatis potentiam in bonorum ciuium multitudine, matrimoniorum felicitate, et sapienti iuuentutis educatione positam esse. Quapropter domestico ciuium statui constituendo manum admouit, tantaque in ea re cum felicitate versatus est, ut prudentissimis suis efficeret institutis, ut Sabinae etiam raptae vitioque in suorum Romanorum thalamos deductae et praemiorum spe et poenarum seueritate

eo perducerentur, vt optimae fierent matres familias, felicissimorumque praeberent coniugiorum exempla. Effecit autem hoc in primis egregia illa lege de muliere, quae sacris legibus in manum mariti venit, omniumque bonorum et sacrorum socia facta est. Dionysii Halicarnassei beneficio huius legis memoria ad nostra tempora transmissa est. Is enim L. II. Antiqu. p. 95. scribit: *γυναικα γαμετην κατὰ νόμους ἰερούς συνελθῆσαν ἀνδρὶ, κολωνῶν εἶναι ἀπαντῶν χρημάτων τε καὶ ἰέρων.* Haec est illa lex, in qua omnis ea latet potestas, quam Romani viri in vxores sibi vindicarunt: haec est illa diuina constitutio, quae pudicis mulieribus ciuitatem beauit, omnisque generis libidini frenum firmissimum iniecit. Tanta eius vis est atque grauitas, vt in singulis verbis aliquid lateat, quod iis, quae deinceps secutae sunt, legibus satis amplam dederit materiam. In hac igitur lege paulo accuratius consideranda atque explicanda nos nec tempus perdere, nec operam ludere, sed rem vtilissimam facere existimamus. Peruulgatum est, omnibusque, nisi in omni antiquitate plane hospitibus, notum, romanas vxores, nisi essent vxores tantum, tribus modis in maritorum conuenisse manus, confarreatione, coëmptione et vsu. Confarreationis autem modus omnium antiquissimus fuit, ipsumque Romulum habuit autorem. Quidquid enim agat Ræuardus in Commentario ad XII. tabulas cap. XXI. vt vineat, Numam huius formae fuisse auctorem, fidem tamen ei propterea habere non possumus, quod eam dilerte Romulo vindicet Dionysius, per *ἰερούς* enim *νόμους, sacratas leges*, eum hanc confarreationis formam indicare voluisse, ipse, optimus suorum verborum interpretes, declarat. Numam tamen huncce ritum, quum ius pontificium, cuius erat particula, constitueret, quoque illustrasse, et vt plura Romuli instituta confirmasse, negare non sustinemus. cf. Græpen in vxore Romana p. 142. Huius confarreationis modum optime explicauit Vlpianus Fragm. IX. *Farre conuenitur in manum certis verbis et testibus decem praesentibus, et solemnibus sacrificio factis, in quo panis quoque farreus adhibetur.* vid. Schultingius ad eum locum atque Festus. Coëmptionis modum recentiorum temporum adinuenit subtilitas, cum romanae mulieres tantos caperent spiritus, vt non amplius se suaque omnia confarreatione, cuius difficilior erat solutio, tradere vellent. Cicero pro Flacco c. 34. Vsu denique vxores in mariti veniebant potestatem, nisi quotannis per trinocetium vsurpatum

ab marito abessent. Gellius in Noct. Attic. III, 2. Mulier igitur, quae ex lege Romuli per confarreationem in mariti conuenerat manum, filia eius fiebat familias, ex sui patris exibat potestate, quoniam in duorum potestate simul esse non poterat, redibat in potestatem mariti, mutabat statum, immo suorum liberorum habebatur soror. Vlpian. Fragm. XI. §. 13. Praeter peculium nihil retinebat proprii, sed omnia bona dotis nomine marito afferebat, omniaque per eam acquisita bonis mariti adiungebat. Tam dura igitur erat romanarum vxorum conditio, quae liberali seruituti, si ita scribere licet, non absimilis videbatur: quapropter ne nimis esset iniqua, magnis propositis praemiis, atque successionis commodo hanc acerbam mulierum conditionem mitigare et ad contrahenda matrimonia mulieres inuitare voluit Romulus. Iussit enim vxores confarreatione maritis iunctas participes esse *απαντων χρηματων τε και ιερων*, quod Balduinus in Commentario ad Romuli Legem XIII. per appositionem interpretatur, *ut ille domus dominus, ita haec domina*: Relictis enim paternae familiae sacris, noui mariti, in cuius transferat familiam, sacra adipiscebatur nouiter nupta: nemo autem ad priuata admittebatur sacra, nisi cui certissima successionis spes erat; omnium fiebat bonorum mariti particeps, materfamilias appellabatur, et tanquam haeres sua in omnia mariti bona succedebat, quod disertè scribit Dionysius loco laudato: *τελευτησαντος τε ανδρος κληρονομος εγενετο των χρηματων ως θυγατρη πατρος, ει μιν απαις τε και μηδενος διαθεμενος αποδωσει, παντων και κυρια των απολειφθεντων, ει δε γεναν εχει τοις παισιν σομοιρος εγενετο*. Cf. Gellius XIII, 6. Neque tamen vxor vllum ius consequerebatur, de mariti bonis, eo viuo, quicquam constituendi, sed haec communionis bonorum vis in solo successionis commodo spectabatur: quae enim filiae loco esset, quomodo aliquid proprii habere potuisset? Ex analogia igitur iuris et istorum temporum moribus hocce condominium interpretandum est. Quemadmodum enim filiis familias, etiamsi nihil haberent proprii, et adhuc in patris constituti sint potestate, recte dominium, quod ex vtilitate, quam ex paternis percipiunt bonis, et certissima successionis spe accipiendum est, tribuitur, herique minores appellantur, ita etiam illud, cum eadem adsit ratio, vxoribus recte adscribi posse, apparet. Negabatur propter hanc bonorum

norum communionem contra vxorem furti actio. L. 1. D. de action. rer. amotar. Immo etiam coniux, tanquam filia, non succedere marito, sed possessionem, quam iam eo viuo tenuerat, continuare videbatur. In hac tamen Romuli lege primae origines praetorii Edicti vnde vir et vxor, cuius in Instit. tit. de bonor. possess. §. 4. fit mentio, quaerendae non sunt. Primus enim Romulus vxorem ad legitimam mariti successionem iure heredis suae vocauit: deinde autem recentioribus temporibus, cum vxores non amplius in maritorum manus venirent, neque legibus ipsis de successionem prospectum esset, aequitas postulare videbatur, vt aliquo modo iis subueniretur. Atque illis temporibus hae origines adscribendae. Illorum temporum mores, non regiae legis exemplum, Praetori occasionem dederunt, atque impulerunt, vt vxoribus hocce proponeret beneficium, atque iis ex suo edicto bonorum possessionem daret. L. vn. D. vnde vir et vxor. Summum igitur confarreationis commodum in certissima succedendi spe positum erat, cui non minus accedebat eo, quod eiusmodi matrimonia confarreatione inita non facile solui possent; quod adeo verum est, vt Dionysius etiam affirmet, tam firmum arctissimae huius sacraeque legibus factae coniunctionis esse voluisse Romulum, vt nullo modo solui posset, vinculum: quam sententiam, cum non satis recte alias doctissimum Grupenium in Vxore Romana p. 179. accepisse videam, quid de ea statuendum sit, copiosius declarabo. Existimabat quidem Grupenius, nullo omnino modo hocce vinculum periri potuisse, et propter Dionysii auctoritatem et propter iuris analogiam, quoniam neutri diuortii faciendi ius esset, non vxori, quia in mancipio et potestate mariti, non marito, quoniam filiafamilias, qualis omnis vxor, quae in viri manu conuenit, inuita emancipari non cogatur. Neutrum autem horum argumentorum magnam vim ad nos ad contrariam traducendos sententiam propterea habere potest, quod auctoritati Dionysii eiusdem auctoritatem opponimus, ipsiusque illustrationem ex ipsis, quae deinceps sequuntur, verbis haerimus: ea autem omnis disputatio, quae de ipso iure subtiliter instituta est, ad antiquissima haec tempora referri non potest, quippe quae ex eo iure petita est, quod iam Iureconsultorum subtilitatem expertum Romuleae legis simplicitatem respuit. Ipse igitur Dionysius nobis auctor est, Romulum diuortia permisisse, eorumque causas

causas legibus definisse, attamen, quod sacris ceremoniis matrimonii vinculum per confarreationem colligaretur, id leui de causa rursus solui posse noluisse, ne ipsa religio in ludibrium deduceretur. Tanta enim erat Romanorum grauitas atque sanctimonia, vt nihil publice priuatimque adhibita religione, susceptum contemni et parui fieri vel religionis et Deorum causa vellent. Quemadmodum igitur sacris interuenientibus hocce matrimonium contrahebatur, ita etiam sine iis dissolui non poterat, quod diffarreationem vocabant, cuius ritum solus Festus nobis descripsit: *Diffarreatio, inquit, genus est sacrificii, quo inter virum et mulierem fiebat dissolutio, dicta diffarreatio, quod fieret farreo libo adhibito.* Huius autem diffarreationis in Iure nostro Iustineaneo nullam plane fieri mentionem mirandum non est, quum et ipsa confarreatio illis temporibus in desuetudinem abiisset. Eoque nomine Browerus de Iure Conubiorum p. 67. Tribonianum accusat, quod Modestini nuptiarum definitionem, qua diuini atque humani iuris communicatio dicuntur, L. 1. D. de Rit. Nupt. in Pandecten receperit, quae illis temporibus in vsu amplius non esset; atque id profecto non sine omni rationis specie, quanquam pro eo defendendo dici possit, eum nuptias definire voluisse, quales ex Romuli lege optimo iure esse deberent. Verum nulla opus est defensione, id enim iam diu obseruarunt doctissimi viri, hoc sibi dedisse veteres Iureconsultos, vt saepius non satis accurate habita temporum ratione ipsa iura confunderent, atque in antiquissimarum legum explicatione de suorum temporum moribus et iure aliquid adderent, et contra in recentioris iuris enarratione antiquitus receptas definitiones retinerent, iurisque iam longa obliuione extincti tanquam adhuc vigentes mentionem facerent. Cf. Bynckersh. de Iure occid. liberos. L. I. c. 3. Vehementer errant ii iuris atque antiquitatum interpretes, qui existimant, diffarreationis modum ad solum flaminem atque flaminicam Dialectem pertinuisse. Hoc enim pacto confarreatio quoque ad solos hos sacerdotes pertinuisset, quae tamen omnibus ciuibus communis erat, modo propriam haberent domum, in quam vxorem deducere, proprium focum aramque, cui domesticos impingere possent Deos, quorum sacra cum nouiter nupta communicarent. Quod enim ait Boethius ad Ciceronis Topica L. II. Segm. II. p. 586. *confarreationem solis Pontificibus conuenire*, id ita intelligendum est, necessa-

necessario ad matrimonium confarreatione contrahendum Pontifices adhibendos esse, neque sine eorum interuentu celebrari posse: vel pro *solis*, legendum est *sola*, i. e. nullo alio modo, quam confarreatione nuptias contrahere potuisse Pontifices: quod, cum verbis nullam vim faciat, magis placet.

§. 9.

Lex Romuli de legitimis diuortiorum causis. Iudicium de moribus, actio malae tractationis.

Romulus quum optime nosset muliercularum ingenia, quam essent ad iram, varietatem, inconstantiam, leuitatemque procliuia, et ad discedendum facilia, mulieribus diuortii faciendi potestatem non concessit, neque vllam contra maritum actionem dedit, sed amore et obedientia suis se maritis probare iussit: sapienter intelligere posset, si inconstantiae atque ingenii muliebris infirmitati committeret iudicium de re, in qua omnem ciuitatis salutem felicitatemque positam recte arbitrabatur. Viris contra hunc habuit honorem, vt eos idoneos familiae iudices iudicaret, iisque vxores arctissimo quoque vinculo sibi iunctas, non tantum leuiter castigare, verum etiam, si grauius flagitium deliquissent, a thalamo arcere, diuortioque a se repellere permitteret. Verum ne nimis dura mulierum conditio, omnisque earum felicitas in maritorum arbitrio et manu posita videretur, legem tulit, qua hanc maritorum potestatem circumscriberet, ne leuem ob causam tanta iniuria possent affici. Huius legis mentionem facit Dionysius Halicarnassens L. II. ταυτα δε οι συγγενεις μετα τη ανδρος επιμαζον, εν οις ην φθορα σωματος, και οι παντων ελαχιστον αμαρτηματων ελλησι δοξειεν αν υπαρχειν, ει τις οινον ευρεθει πιουσα γυνη. Αμφοτερα γαρ ταυτα τημιον εκειλευσεν ο Ρωμυλος, ως αμαρτηματων γυναικειων εσχατα, φθοραν μεν, απονοιας αρχην νομισας, μεθην δε φθορας. Atque ex hoc loco Dionysii sine dubio petita est ea restitutio legis Romuleae, quam nobis Balduinus dedit his verbis: *Adulterii conuictam, vir et cognati, vti volent, necanto: si vinum biberit, domi vt adulteram, puniunt.* Nos primum, quid de ipsa lege monendum sit, videbimus, deinde vero Balduini restitutionem ipsam diligentius considerabimus. Primo
C
statim

statim intuitu apparet, omnem huius legis dispositionem ad tria capita referri posse, quorum versetur primum in grauioribus mulieris criminibus enarrandis, alterum in poenae genere sciendo, atque tertium denique in marito cum cognatorum consilio huius rei iudice constituendo. Duplici autem modo et adulterio committendo, et vino bibendo, mulieres grauissime peccare Romulus iudicauit. De adulterio profecto nulla est dubitandi ratio, grauissimum esse illud flagitium, quod omnium fere gentium instituta atrocissima poena expiari voluerunt: apud Athenienses quidem lege Solonis et dotem lucrabatur maritus et vxorem aequae ac adulterum impune interfecit. Cf. Meursii Themis Attica p. 12. Sed quod vini haustum et pudicitiae mulierum tam periculosum, et propterea tam graui poena prohibendum, adulterioque equiparandum iudicauerit Romulus, id mirum videri possit. Ipse sane Dionysius quid de eo sentiat, satis clare indicat eo, quod ἔδαρξιν ἀμαρτημάτων Graecis videri addit. Est autem hoc ex istorum temporum moribus aestimandum. Erat nempe hoc in Italia antiquissimum institutum, vt mulieres a vino abstinerent, et ante Romulum Fatuam Faunam, Fauni sororem et coniugem, quod vinum bibisset, ad caedem virginis caesam legimus. Idem mos apud varios Graecos populos obtinuit. Athenaeus L. X. c. 7. Elegantem autem huius legis rationem nobis reddidit Valerius Maximus L. II. c. 1. §. 5. *Vini usus olim, inquit, Romanis foeminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dederat prolaberentur: quia proximus a Libero Patre intemperantiae gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit.* Addimus, huic auctoritatem Ciceronis L. IV. de Republica: *Magnam vim habet disciplina verecundiae. Carent temeto omnes mulieres.* Quum igitur tanta sit vicinitas inter ebrietatem et furtiuos amores, vt hi plerumque illi originem debere videantur, recte profecto Romulus vini haustum inter γυναικῶν ἀμαρτημάτων ἐσχάτα numerauit, omnique mulieribus, quas castissimas esse volebat, vini vsu interdixit, atque eo etiam consilio cognatis ius dedit, osculo cognatas excipiendi et salutandi, vt experirentur, an vinum bibissent, cuius moris Plutarchus in romanis quaestionibus, varias, et pro Graeculo hominis ingenio, ingeniosas profert origines, et causas, cum tamen nulla alia sit, quam haec ipsa Romuli sanctio, qua mulieres abstemias esse iussit. Gellius X. 23. Haec res etiamsi nunquam abrogata sed libe-

rae etiam reipublicae temporibus, quantum ex historicorum scriptis colligere licet, diligenter obseruata sit, tamen ipsius temporis diuturnitas poenae seueritatem mitigasse videtur, vsque ad illa tandem corruptissima tempora, quibus impuritatis et scelerum omnia plena, mulieres abstinentiam quoque a vino cum ipsa pudicitia deponerent, nec esset amplius, auctore Tertulliano, Apolog. c. 6 prae vino vllum liberum osculum, nec putaretur

Turpe iacens mulier multo madefacta Lyaeo.

Hae duabus, quas iam ex Dionysio commemorauimus, legitimis diuortiorum causis, Plutarchus in Vita Romuli p. 31. alias duas aequae graues addit, *φαρμακείαν τεκνων, και κλειδων υποβολην. Φαρμακεία* quidem *τεκνων* ex ingenio et moribus Romanorum, quibus maximi habebatur *πολυπαιδια*, grauissimum crimen erat, quo reipublicae eripiebatur id, in quo summam posuerat spem, *κλειδων* autem *υποβολη* quid sit, non satis constat. Vidit iam Guil. Xylander, in *κλειδων* vocabulo vitium aliquod latere, quapropter *παιδων* legere maluit. Cuius sententiae subscribere non dubitarem, modo scripti libri accederet auctoritas. Et facilis est emendatio, et sensum praestat optimum. Etenim si *κλειδων υποβολην* per furtum velis interpretari, reperies sententiae tuae obstare sanctionis poenalis modum. Furta enim coniugum non diuortio vindicamus, sed soluto matrimonio actione rerum amotarum persequimur. Marcius in Interpretamento ad XII. Tabulas Plutarchum de clauibus cellae vinariae, quas sepositas et signatas in loculis sibi mariti seruare solebant, intelligit. Satis, si vis, eleganter. Quicquid sit, non noua crimina, sed superiorum, adulterii et ebrietatis, vberiore apud Plutarchum per species haberi enarrationem atque explicationem, apparet. Liberos enim veneficia et suppositio, non nisi in mulierem, cui nulla sacra thori iura laedere religio est, nec clauium cellae vinariae adulteratio nisi in vinosam cadunt. Manet igitur hoc, Romulum, non nisi contra impudicas et intemperantes mulieres virorum manus armasse. Sequitur iam, vt etiam de poenae genere videamus. Dionysius ait, propter has causas licuisse marito, vxorem multare, *εκελευσεν ζημιουν*, et Plutarchus affirmat, habuisse virum expellendi potestatem, *εκβαλλειν την γυναικα*. Nulla hic pugna: et tamen a DD. in diuersas sententias itum. Putant enim nonnulli, licuisse marito etiam morte multare vxorem,

duci forsan lectione Codicis Vaticani, qui in hoc Dionysii loco habet: *συνεχρησσε ζυμίου δαυατο*, et quorundam MSptorum, qui apud Gellium *necare* pro *multare* habent. Defendit in primis hanc sententiam Lipsius in Excurfu ad Taciti Annal. L. IV. c. 42. Sed nos, qui, auctoritate magni Cuiacii L. VI. Obf. 25. subleuati, existimamus, non licuisse marito, mulierem vel adulteram vel vinosam vita, sed tantum matrimonio multare, neque Codicis Vaticani et MSptorum auctoritas, neque exempla, quae in hanc rem in medium proferuntur, mouent, sed in Dionysii et Plutarchi maxime testimonii nostram sententiam optimum praesidium inuenire arbitramur. Et memini me legere, Segerum, V. C. cuius elegantiam et doctrinam veneror, amicitiam autem et fauorem maximi facio, in historia Tutelarum p. X. eandem mecum opinionem habere. Dicam tamen libere, quid hac de re mihi in mentem venerit. Adhibita puto leui distinctione hunc totum scrupulum tolli posse. Indulget scilicet Romulus ingenio et iustae irae maritorum, et si in ipsa turpitudine deprehenderent vxores, eas una cum adultero interficere permittit: si vero iudicium de moribus instituerent, et cognatos in consilium adhiberent, tunc eos praemeditato animo non amplius interficere, sed domo tantum vxores eicere posse voluit. Est autem haec distinctio ita comparata, vt omnem statim componat item, neque verbis auctori vllam vim faciat: ea quoque exempla, quae contra nostram sententiam extant, de maritis, qui de vxoribus vltimum supplicium sumserunt, si ita, vt dixi, accipiuntur, optime explicari possunt, adeo vt nihil, quo id, quod posuimus, possit impuguari, in iis relinquatur, sed iam ad nostram sententiam magis magisque confirmandam egregie valeant. Excellens huius rei documentum est in Egnatio Mecennio, cuius Plinius L. XIV. c. 13. mentionem facit, qui ex eo capite apud Romulum accusatus, quod vxorem, quae vinum bibisset, et ebria facta esset, interfecerat, ab eo absoluitur. Hic quomodo accusari potuisset, si legitima poena vxorem affecisset, si per ipsam Romuli legem vxorem intemperantem interficere licuisset? Sed fecerat hoc animi calore, non quod facienda potestatem per legem haberet. Denique Cato apud Gellium in illa de dote oratione plane meam distinguendi rationem confirmat. *In adulterio*, inquit, *si vxorem tuam deprehendisses, sine iudicio impune necares.* Sine iudicio scilicet de moribus, non adhibitis cognatis, im-

pune,

pune, quia impatientia iusti doloris, quanquam contra leges. Paulus in Recept. Sentent. L. II. Tit. XXVI. §. 5. Hac autem Romuli indulgentia deinde factum esse mihi videtur, ut moribus liceret marito eodem iure uti, quo pater utebatur, qui filiam adulteram in rebus Venereis deprehensam una cum adultero impune interficendi potestatem habebat, quod tamen lege Iulia mutatum. In vniuersum autem meae sententiae obstare videtur locus Taciti Ann. XIII, 32. vbi Plautius de vita famaue vxoris coram propinquis, ex prisco instituto iudicasse dicitur: quem locum Lipsius in supra laudato Exkursu vehementer vrget, atque efficere conatur, ex lege Romuli etiam morte puniendi ius maritum habuisse. Superstitionis externae rea erat facta Pomponia Graecina, Plautii coniux. Ergo addit Lipsius: *Si in superstitionis crimine hoc marito iuris fuit, credo etiam in adulterii.* Sed male hunc totum locum Lipsius intellexit, qui aliter omnino erat accipiendus. Nam quod Tacitus commemorat, Plautium hoc fecisse *ex prisco instituto*, id tantummodo ad iudicium de moribus et cognatorum conuocationem et consilium pertinet, minime vero etiam ad cognitionem de vita famaue vxoris. Erat etiam id ipsum crimen externae superstitionis, ut vocabant, siue Iudaicae, siue Christianae plane nouum: ad quod coercendum quam crudeles poenas istorum temporum ethnici imperatores excogitarint, quis est, qui ignoret? Erat igitur haec capitis famaue poena plane extraordinaria, et non nisi ad peregrina et noua sacra opprimenda marito concessa ab Nerone: ex ipsa autem lege Romuli non nisi diuortii causa hocce instituebatur iudicium, ut statim dicemus: quapropter, propter externam superstitionem ex lege Romuli non solum capitis, sed ne quidem de moribus iudicium Plautius instituere potuisset. Erat vero etiam diuortii satis grauis et ad quamuis iniuriam expiandam sufficiens poena. Omnia enim commoda confarreatione parta amittebat mulier diuortio, omnem que dotem, ut ex Plutarcho in Vita Marii p. 427. in fin. colligere licet, apud maritum relinquebat. Recentiorum quippe temporum moribus id deberi videtur, ut tantum pars dotis, facto diuortio ob mores, apud maritum maneat, cum ex prisco instituto vniuersam dotem lucraretur. Domo expellebatur, nec ad cognatos, qui ipsi iudices hanc poenam scripserant, nec ad amicos, quibus iam quasi aliqua macula laborare videbatur, refugium patebat, neque dote destituta, rursus nubendi honestan-

conditionem facile inueniebat. Tanta igitur quam esset diuortii poena, tanta huius poenae grauitas, sanctionis que seueritas, ipsa morte non multo inferior: non quauis de causa, sed tantum ob grauiores, quos enumerauimus, mores sibi locum vindicabat: si leuior causa, si iurgium inter coniuges ortum, id, deposita omni animi contentione, in Sacello Deae Viriplaceae componebatur, referente Valerio Maximo L. II. c. 1. §. 6. Sin grauior, iudicium de moribus instituebatur. Ipse maritus in hoc iudicio tanquam *ἡμμεδὲς τῆς τιμωρίας κριτὸς* legitimus iudex sedebat. Attamen Romulus ne propter fictum flagitium vel vanam suspicionem mulieres tanta possent opprimi iniuria, aut innocentes tantam subire poenam cogentur, quae et matronali honore et omni dote eas spoliaret, hac ipsa lege constituit prudentissime, vt nullum ratum esset diuortium, nisi maritus prius cognatos eius rei causa conuocasset et in consilium adhibuisset: quamobrem solum maritus de hac re iudicare prohibuit, sed cognatos, quasi iudicii assessores, qui causa cognita, exploratis vxoris moribus, de ea vel retinenda in matrimonio, vel repudianda, sententiam ferrent, adhiberi, atque ita eosdem, qui innocentiae vindices et defensores essent, criminis quoque iudices et ultores fieri iussit. Solebant autem cognati in foeminarum mores priuatam insituere cognitionem, atque domesticam exercere iurisdictionem, quae res ipsa ex Romuli instituto originem duxisse videtur. Multa huius rei exempla apud scriptores extant: sic v. c. Senatus apud Liuium L. XXXIX. c. 18. cum Bacchinalia scelera reprimere vellet, damnatas foeminas cognatis, aut in quorum potestate essent, vt ipsi in priuato in eas animaduertent, tradendas censuisse dicitur. Nec desunt sub imperatoribus exempla apud Suetonium in Tiberio c. 35. et Tacitum Annal. XIII. c. 32. Ipsum autem hocce de moribus iudicium nulla alia quam diuortii causa ob grauiores mores instituebatur, et plane domesticum et ab omni fori strepitu alienum erat. Successu tamen temporis in eo omnia mutata esse constat. Enarrauit huius iudicii de moribus historiam Franciscus Conradus Romanus in Exercitatione de Iudicio morum inter coniuges et desponsatos veteri et hodierno. Omnem tamen rem non satis recte mihi cepisse videtur, qui putet, illud per Iustiniani constitutionem sublatum esse. Iam ante Iustiniani tempora in desuetudinem abierat, et

et

et quomodo Iustiniani intelligenda sit constitutio, alius alio tempore erit differendi locus. Iam autem satis mihi videor demonstrasse, ex quibus causis, et qua ratione et obseruantia diuortia fieri Romulus voluerit: nec his quicquam amplius addam. Attamen si ex alia causa illegitima, vel non conuocato cognatorum consilio vxor domo erat eiecta, diuortioque a marito mulctata, tunc ei Romulus actionem malae tractationis contra maritum concessit, ad id, vt dimidia pars bonorum vxori ad iniuriam expiendam, dimidia Cereri addiceretur. Sed etiam hoc deinde mutatum videtur. Argumentum tamen ex eo mihi ducere posse videor pro ea sententia, quam supra professus sum, de retentione vniuersae dotis. Quemadmodum enim omnia mariti bona, propter diuortium iniuste factum, ipsi eripiebantur, ita etiam si illud legitimum, omnem dotem apud maritum mansisse apparet. Explicato iam ipso Romuli instituto, vt pauca de Balduini, quam supra dedimus, restitutione legis Romuleae addamus, restat. Facili negotio tota res confici poterit. Ipsa legis verba ad nos non peruenere: Sed ea, quae Balduinus habet, ipsius debentur ingenio, nisi quis ea Marlianae tabulae, cuius quam suspecta fides sit, quis est, qui ignoret, accepta referre malit. Qua de causa hanc restitutionem in iis tantum verbis probamus, in quibus auctoritati Dionysii, diligentissimi scriptoris atque Plutarchi, rerum romanarum satis periti, non repugnant. Apparet autem, omnia se bene habere, omniaque Balduino concedi posse, praeter verba: *vir et cognati necanto*. Non mortis, sed diuortii poenam hanc Romuli sanctionem continuisse copiosius demonstrauimus. Liceat igitur nobis cum bona tamen Balduini gratia, eius coniecturam leui emendatione adiuuare, et pro *necanto*, *multanto* reponere. Tunc tota res salua erit. Sic enim apud Plautum in Amphitr. dicitur, *quin te hoc matrimonio multem*. An denique recte Balduinus duo huius legis Romuleae capita fecerit, vnum de adulterio, alterum de abstinentia a vino, inanis quaestio propterea videtur, quod de ea, cum praeter Plutarchi et Dionysii loca ad nos nihil peruenerit, hi autem sensum tantummodo legis, non ipsa referant verba, nihil certi constitui potest. Existimat tamen Marcilius, hanc vniuersam de pudicitia legem vno capite in XII. tabulas translata esse.

Numae instituta. Diuortium Flamini Diali prohibitum.

In Numae institutis quosdam iuris antiqui interpretes confarreationis aequae ac diffarreationis ritum solennem, propterea, quod iste primus farris usum in sacrificiis induxisse apud Plinium dicitur, numerare, me iam supra commemorare: verum hanc opinionem non probare, sed Dionysii in primis auctoritate commotum, hunc ritum Numae temporibus antiquiorem et cum ipsa urbe natum, statuere, memini: quapropter quae iam dicta sunt, hic non repeto, sed hoc tantummodo addo, me non sustinere negare, verisimillimum videri, hanc quoque sacram ceremoniam, uti alias, a Numa confirmatam, in certamque formam redactam videri: qui non ignorem, Numam in religiosis rebus constituendis in primis diligentem et curiosum fuisse: quippe qui et omnem sacrificiorum formam ordinavit, iurisque Pontificii, cuius matrimoniales causae particulam efficiunt, auctor fuit. Aliud autem, sit tamen coniecturae venia, certi enim nihil affirmare audeo, eius institutum proferam. Dicunt veteres auctores, Flamini Diali matrimonium nullo modo solui potuisse. Gellius L. X, c. 15. Festus voc. Flaminica. Plutarchus in Quaest. Rom. 50. Primus Numa Flamines instituit: ex eius lege prohibitum Flamini Diali diuortium deducere, non dubito, qui alias huius prohibitionis origines apud auctores nullas inveni. Poterat autem ad hocce sacerdotium non nisi ex confarreato matrimonio natus, atque ex confarreatis nuptiis maritus adspirare: excluderetur et celebs, et ex secundis votis maritus: nec soluere licebat matrimonium; sed siue morte siue diuortio solutum esset, flaminio abdicare debebat. Huius autem instituti Numam auctorem facere, quid prohibet? Simile aliquid huic romano instituto in primae Christianae ecclesiae disciplina mihi inuenire videor, in eo, quod Episcopo non erat permittum, dimissa priori vxore aliam ducere. Iusserat enim Paulus Apostolus, Episcopum esse debere vnus vxoris maritum, non bigamum, h. e. non ex secundis nuptiis maritum. Quapropter Episcopo, si quidem suam retinere vellet dignitatem, non magis, quam Flamini Diali, diuortium facere licebat, eo forte consilio, ut aliam deinde duceret vxorem: id enim moribus Christianorum receptum erat,

yt,

vt, facto diuortio, statim noua vota concipere, vtrique parti integrum esset, quod iuris canonici legibus mutatum est, vt Theod. Beza in Tr. de Polygamia, et Salmasius de foenore trapezitico p. 310. docuerunt. Ab hoc autem communi Christianorum more Episcopus propter Pauli legem excludebatur: quippe qui ne propter adulterium quidem, vxori repudium mittere eo consilio poterat, vt aliam sibi duceret vxorem, quia hoc pacto ex secundis nuptiis bigamus fieret: cuius rei ratio, nisi omnia fallunt, in eo inest, quod secundas ad nuptias transitus incontinentiae signum putabatur, quae ab Episcopo, si a quo alio, vel maxime abesse debebat. Eadem igitur etiam res erat, si morte solutum matrimonium, nouam que in prioris locum sibi adiungere Episcopus non poterat. Sed redeamus ad Romanorum circa diuortia mores.

§. 7.

Historia diuortiorum ex Legibus XII. Tabularum.

In Duodecim Tabulas deinde a Decemuiris saluberrima Romuli lex relata videtur. Non enim omnes leges regias, quibus iam Romanorum ingenia aduersata, tribunicia lege abrogatas esse constat, sed tantum eas, quae vel libertati nouae reipublicae aduersarentur, vel regium saperent imperium. Neque aliter intelligendus est Pomponius in L. 2. §. 3. D. de Origine Iuris. *Exactis deinde regibus lege tribunicia omnes leges hae exoleuerunt.* Minima enim commatis interpunctio cum Rittershusio recte hoc momente post tribunicia restituenda est. Tribunicia Bruti lege reges quidem exacti, sed leges non abrogatae, quippe quae iam in mores et consuetudines ita abierant, vt non amplius legum vigorem habere, sed tanquam mores obseruari viderentur. Ipsae autem regiae leges centuriatis et curiatis comitiis perlatae, ipsum potius populum, quam regem auctorem habebant. Ex hisce autem moribus partim, partim ex Graecis legibus duodecim tabulae conscriptae dicuntur. Quapropter existimandum non est, decemuiros, sapientissimos grauissimosque viros, odio regii nominis ductos, neglectis patriis utilissimis institutis, sine necessitate peregrinas induxisse leges, sed potius graecarum gentium instituta in subsidium adsumisse, vbi nempe domesticis legibus vel omnino non, vel

D

non

non satis recte saluti reipublicae prospectum viderent. Atque eo factum est, ut plurimae leges regiae in duodecim tabulas migrarent, inter quas etiam haec nobilissima Romuli fuisse videtur, quae severitate et elegantia necessario sese novis legislatoribus omnino commendaret modo. De ipsa autem hac iuris decemviralis parte integrum nihil ad nos peruenit: attamen constat ex fragmento Cuii ex L. III. Commentarii ad leges XII. tabularum, decemviros hunc de diuortii atque repudiis locum plane intactum non reliquisse: quid sanxerint, non nisi coniectura assequi licet, qua, quid efficere possimus, videamus. Fulvius quidem Urfinus ad Ant. Augustinum de legibus et Sctis p. 19. edit. Rom. ipsa nobis verba legis recitat: *Sei. vir. aut. molier. alteri. nontium. miscit. diuortion. esod. molier. res. fouas. sibi. habeo. vir. molieri. clauis. adimitad. excitoque.* Verba antiquitatem sapiunt, sed ipsarum fides sit penes Urfinum, cuius ingenio natales debent. Eundem huius legis sensum Hotomannus XIII. Obs. 39. refert. Vtroque longe modestior Godofredus locum tantummodo, quo ab Decemviris de diuortii actum videretur, in Tabula VI. ubi de possessionibus scripsere, indicare contentus fuit. Et recte quidem, nisi me omnia fallunt, hunc locum assignauit Godofredus diuortii. Nam vxor tanquam res mobilis a marito possidebatur. Vnde factum, ut ipsa discedere non posset. Non enim res ipsa, legitime possessa, ad priorem libertatem prouocare, sed is, qui possidet, eam e manu sua mittere potest. Laudat etiam in Probationibus duos locos auctorum, quibus num quid et quale effici possit, videamus. Primus est ex Cuii L. III. Commentarii ad XII. Tabulas, et in L. 43. D. ad L. Iul. de adult. ita se habet: *Si ex lege repudium missum non sit, et id circo mulier adhuc nupta videatur, tamen si quis eam vxorem duxerit, adulter non erit. Idque Saluius Iulianus respondit: quia adulterium, inquit, sine dolo malo non committitur: quanquam dicendum, ne is, qui sciret, eam ex lege repudiatam non esse, dolo malo committat.* Iam in hoc Cuii fragmento reliquiam Iuris decemviralis sibi inuenire visus est Godofredus, an recte, doctiores iudicent. Equidem saepius animaduerti, diligentissimum hunc vetustissimarum legum restitutum in eo falli, quod speciem atque umbram pro re ipsa capiat. Occurrit statim in principio huius textus legis vocabulum, quod de lege XII. tabularum intelligit Godofredus. Non nego, hoc sensu

sensu legis vocabulum saepius in iure nostro occurrere, et recte per excellentiam legis nomine audit hic veteris iurisprudentiae thesaurus, ex quo tanquam fonte omne ius diuinum aequae ac humanum recentiores Iureconsulti hauserunt, et ad suos riuos deduxerunt. Verum valde ambiguum hocce *legis* vocabulum saepius verba dedit interpretibus, efficitque, vt pro decemuirali lege sumerent id, de quo decemuiri ne quidem cogitarint. Diligenter igitur vnoquoque loco circumspiciendum est, ne haec perfida vox, si iusto maiorem ei tribuamus fiduciam, nos prodat. Videtur quidem in hoc Cuii loco, propterea, quod ex eius ad XII. tabulas Commentario desumptus est, ipsam XII. indicare, et haec sine dubio ratio est, quare eum Godofredus inter suas probationes retulerit: sed cum et alium sensum multoque commodiorem admittat, non multum abest, quin de eo accipiam. Leges Iuliae saepe *leges* tantum simpliciter nominantur. Atque ita hoc loco *legem* de lege Iulia de adulteriis accipio. Id, vt existimem, et ipse locus, quo hoc Cuii fragmentum retulit Tribonianus, et ipsa legis verba faciunt. Et quid impedit, quo minus Caius in eo loco, quo XII. tabularum de diuortii explicat constitutionem, non legis Iuliae faciat mentionem? Certe de Lege Iulia accipiendum esse Caium ipse Tribonianus indicare videtur, quod in eo capite, quo hanc explicat, huic Cuii fragmento suum locum assignauit, quem alias melius in titulo de diuortio inuenisset. Deinde etiam ipsa Cuii verba id euincunt: *Si ex lege repudium missum non est*, nihil aliud indicant, quam, si non eae obseruatae sunt solennitates, quas obseruari iussit lex Iulia, de quibus infra dicendi erit locus: *adhuc nuptam videri*. Lege enim Romuli nullae praescriptae erant solennitates: sed in arbitrio mariti erat positum, num vellet dimittere uxorem, quanquam id non nisi, quas commemorauimus, de causis liceret, nempe si vinum bibisset, si adulterium vel veneficium in liberos commississet, vel alienum pro suo partum supposuisset: si ex alia causa iniuste dimississet uxorem, non amplius videbatur nupta, sed actione malae tractationis aduersus maritum, quem leges post diuortium hostem appellant, experiebatur, vt dimidia mariti bonorum pars ipsi, altera Cereri adiudicaretur. Lege autem Iulia res aliter se habebat: diuortium enim illegitime factum diuortium plane non videbatur, sed matrimonium adhuc constare dicebatur:

quoniam non nisi adhibitis certis solemnitatibus diuortium fieri volebat: quapropter hocce Cui caput non ad decemviralem, sed Iuliam legem pertinere videtur. Quamquam autem haec mihi meditati non multum a vero abesse viderentur, obstat tamen, quod diffarreatione tantum matrimonia confarreata solui posse voluerat Romulus, in qua profecto solemnitatis plurimum inest: accedebat auctoritas Godofredi, quo duce tutius videbatur errare, quam nouam, etiamsi verissimam, sed non satis firmis argumentis stabilitam sententiam sequi: verum in tempore delatus sum in eum Euerhardi Ottonis locum, quo eandem, quam proposui, opinionem defendit. Gratulatus mihi sum, eadem mihi, quae tanto viro, in mentem venisse: ad eum delego, qui plura velint, quibusque adhuc scrupulus animo haeret. Est locus in Praef. Tomi IV. Thefauri p. 10. Iam igitur si cum Ottone facimus, hocce Cui fragmentum omnino ad XII. tabulas non pertinet: si cum Godofredo, pertinet quidem, sed luminis nobis parum affert. Vidit quoque iam ipse Godofredus de solemnitatibus illud intelligendum non esse, quippe quae non est XII. tabulis, sed ex prudentum interpretatione profectae sunt. Videat igitur quisque, per nos licet, vtra sententia maiorem non dicam veritatis, sed tantum verisimilitudinis speciem praese ferat. Sequitur alter locus, quem nobis Godofredus in Probationibus ex Ciceronis Philippica II. c. 28. exhibet. *Nolite, nolite querere. Frugi factus est. Illam suam res sibi habere iussit ex duodecim tabulis: clauis ademit, exegit.* Grammaticorum castigationibus, qui nullum verbum intactum reliquerunt, totus hic locus male vexatus est. Verum nihil ad nos pertinet, qui iam doctas istas nugas non curamus, quosdam legere, *minimam illam suam et pro clauis clausa, clauos et forasque exegit:* modo salua nobis maneant verba: *ex duodecim tabulis,* quibus nonnulli Codices posita maxima interpunctione post *iussit,* addunt: *causamque adiecit,* alii: *addidit,* alii: *adduxit.* Haec enim si nobis eripiantur, quid de toto hoc loco dicamus? At enim vero Criticorum diligentissimi ea non agnoscunt. Siberus ea pro glossate, illustrationis causa in margine a quodam apposito et ab imperito librario in contextum recepto, habet. Eius sententiae Graeuii *res noua* auctoritas pondus addit. Saluo sensu et adesse et abesse possunt. Tota res MSptorum auctoritate diiudicanda: quorum

quorum inspiciendorum quum nulla nobis fuerit copia, in Graeuii iudicio, donec prebentur meliora, acquiescimus, eius sententiae subscribimus, verbaque: *ex XII. tabulis causam addidit*, a Ciceronis manu esse negamus. Accedit, quod etiam Nonnius Marcellus, qui hunc Ciceronis locum exhibet, v. *exigo*, haec verba ignoret: ex cuius tamen testimonio reliquam Tulliani loci particulam recte esse habere, colligi potest. Quanquam enim non ignorem, nullum firmum duci ex veterum grammaticorum libris argumentum pro lectione aliqua vel impugnanda vel defendenda, quippe qui auctorum locos saepius sine fide et diligentia laudant, tamen si iam aliae adsint causae, horum quoque testimonium admitteadum arbitror. Elegantissima est Euerh. Ottonis emendatio, quaeque, si quae alia, perplacet. Pro *ex XII. tabulis* legit: *fractis tabulis*: fractae enim tabulae diuortii signum erant. Ex hoc autem Ciceronis loco, eiusque inprimis vltimis verbis: *claus ademit, exegit*, nata sine dubio est ea, quam Ursinus ingeniose in medium protulit, ipsius legis restitutio. Verum has solemnitates formulariae non decemuirali iurisprudentiae origines debere, quis est, qui non intelligat? Neuter igitur locus et Caii et Ciceronis, si, quod verum est, dicere licet, ad XII. pertinet. Quanquam autem hoc ita sit, tamen res salua est. Alia enim nobis in promptu sunt documenta, quibus doceamus, egisse omnino in suis tabulis Decemuiros de diuortiiis. Et primo quidem ipsa inscriptio laudati loci Caii nobis argumentum praebet. Illustrat enim Legem XII. de diuortiiis ex Lege Iulia. Deinde Gellius nobis auctor est, L. III. c. 2. ex decemuirali descendere iure, quod mulieres, quae vsu in maritorum manu essent, ad interrumpendam vsucapionem quotannis per trinoctium vsurpatam abnoctarent. Iac. Cuiac. ad L. 2. D. de Vsucap. et Vsurpat. Hoc autem scripsisse Decemuiros videntur in eo loco, quo etiam de reliquis modis et contrahendi et dissoluendi matrimonii disposuerunt, quem Godofredus ad Tabulam VI. de possessionibus refert. Denique etiam Alex. ab Alexandro L. VI. Dierum genialium c. 10. nominatim affirmat, de diuortiiis Decemuiros legem proposuisse. Fuit autem haec sine dubio ipsa lex Romuli, qua nihil scribere potuerunt aut melius aut sanctius. Liceat nobis coniectura hanc sententiam subleuare, quam firmiter argumentis stabilire non possumus. L.

Valerius cum legem Oppiam abrogandam populo suaderet, et regiae et decemuiralis legis per partitionem ita apud Lium L. XXXIV, c. 6. facit mentionem, ut appareat, de eadem re latam et regiam et decemviralem extitisse legem, immo decemviralem ipsam regiam esse. Eius verba haec sunt: *An vetus regia lex simul cum urbe nata? an, quod secundum est, a Decemuiris, ad condenda iura creatis, in XII. tabulis scripta? sine qua cum maiores nostri non existimant, matronale decus seruari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque abrogemus.* Facile concedo, lenius hoc esse argumentum: ipsum tribunum plebis, vel potius Lium, qui ex tribuni ingenio hanc composuit orationem, distinguere inter legem Regiam et XII. tabularum, quod non fecisset, si ipsa lex Romulea in decemviralem esset relata, contra illud dici, sed responderi quoque posse, ad augendam rem tribunum plebis partitione uti, atque temporum ratione habita omnes recensere leges, quibus Romanarum vxorum sanctitas et verecundia fundata videtur, non igo: tamen in re obscura ne leuissimam quidem argumenti speciem praetermittendam esse censeo. Verum etiam si quis hoc nobis dare velit, Decemuiros et de diuortii legem scripsisse, eamque ipsam Romuleam esse, tamen res nondum omnino confecta erit: nam et integram, et pro parte tantum et cum mutatione aliqua transferre potuerunt. Aliqua igitur illustratione hic locus copiosiori non indignus videtur. Dico, ipsam Romuli legem nullam mutationem vel correctionem perpessam, in XII. receptam esse: idque optime me demonstrare posse arbitror, si ostendam, legem XII. eadem, quae Romulea, continuiffe: instituta enim hac comparatione deinde facile apparebit, omnia ex illa in hanc esse transfumta. Summa legis Romuleae eo redit, ut soli marito diuortii faciendi potestas concessa sit, ut non nisi ob mores vxoris grauiores, et conuocato cognatorum consilio id facere possit, soluto denique matrimonio, ut vniuersa dos penes maritum maneat. Horum autem nullum ab Decemuiris mutatum est. Suauis profecto est Cunradus Rittershusius, qui in Dodecadelta p. 92. putat, ex XII. tabulis vxoribus licuisse repudium mittere maritis, et propterea egregie commendat Hotomanni restitutionem huius legis, Sequutus sine dubio Barbosam, qui ad rubricam tituli ff. soluto matrimonio primus hancce monstruosam opinionem protulit. Si haec senten-

sententia aliquo modo defendenda esset, in graeco iure, ex quo plura in XII. translata constat, praesidium inueniret. Graeci enim, Romanis longe elegantiores, sequiorisque sexus genio plurimum indulgentes, vxoribus diuertere permiserunt. Meursius in Them. Attic. L. II. c. IX. p. 80. Petitus in Legib. Attic. L. VI. Tit. III. Romana autem seueritate, castissimis illis temporibus qualis erat, eiusmodi lex, quae mulierularum libidini tantum indulgeret, virisque clauas reddere et domo discedere permetteret, plane indigna, cui non videatur? Apud solum igitur matrum diuortii arbitrium etiam ex lege decemuirali erat, apud eundemque solum multos permansit annos. Colligi id potest ex disertis verbis Plauti, apud quem Syra anus in Mercator. Act. IV. Sc. VI. hoc nomine iniquam mulierum dolet conditionem:

Ecastor lege dura viuunt mulieres,
Multoque iniquiore miserae, quam viri,
Nam si vir scortum duxit domum,
Id si rescit vxor, impune est viro.
Vxor viro si clam domo egressa est foras,
Viro fit causa, exigitur matrimonio.
Vtinam lex eadem esset, quae vxori est, viro!

Tam dura igitur cum Plauti atque etiam adhuc Catois tempore, vt ex Gellio L. X. c. 23. patet, esset mulierum conditio, vt etiam si in ipso adulterio virum deprehendissent, nec auerent, nec ius esset eum digito contingere, decemuirali lege discedendi potestatem mulieribus datam non esse, sed humani quid Barbofam et Rittershusium, et qui eos sequuti sunt, passos, manifestum est, Hocce igitur legis regiae caput nullam ab Decemuiris correctionem expertum esse patet. Eodem modo se res habet cum altero de cognatorum consilio conuocando: huius enim iudicii exempla posteriorum temporum historia plurima habet: et Tiberius illud de nouo confirmasse dicitur. Neque circa diuortiorum causas ab Decemuiris aliquid vel immutatum vel nouum constitutum, apud vllum auctorem me legere memini: sed retinuerunt has duas causas, adulterium et vini haustum, tanquam solas, tanta coërcitione, quanta diuortium, dignas. Atque ita factum est, vt longum per tempus Romanae vxores castitatis et abstinentiae laude celebrarentur.

tur. Quod autem ad sanctionis poenalis constitutionem attinet, quam Romulus posuerat, circa eam duodecim tabularum conditores quaedam immutasse, nonnullis DD. videntur. Dicunt scilicet, eadem quidem arma, quae Romulus marito, uxorem in ipsa turpitudine, *ex egypto* apprehendenti, in manus dedisset, contra uxorem et adulterum, Decemuiros ei eripere ausos non esse; sed si repudium uxori miserit, tunc meliorem mitioremque, quam ex Romuli lege esset, uxoris fecisse conditionem. Romulum enim diuortio facto, omne, quod dotis nomine illatum erat, h. e. omnia uxoris bona, quippe omnia dotis loco afferebat, apud maritum manere iussisse: hoc autem lege XII. mutatum videri, et diserte Ulpianum dicere, Fragm. VI. §. 12. si propter grauiores mores diuortium factum, sextam dotis partem, et in singulos liberos sextam, sed non amplius, quam tres sextas, h. e. dimidiam dotem, propter leuiiores autem octauam lucrari maritum. Vt hanc autem falsam opinionem existimem, plurimae me mouent et permouent rationes. Tradit enim Ulpianus in hoc loco ius non solum decemuirali lege, verum etiam Plauti temporibus recentius. Statim enim de poena mariti subiicit, si propter eius mores grauiores uxor ei repudium remisit, quod vel ob grauissimos Plauti aetate uxoris non licuisse constat. Ex lege igitur XII. vniuersam dotem lucrabatur maritus: dotis autem partis retentio recentioris iuris est. Vnde autem hanc retentio certae partis dotis originem traxerit, de eo certi nihil affirmare salsineo. Ex legibus eam esse, Theodosius Iunior Nov. tit. 17. de repudiis affirmat: Boethius autem in L. VI. segm. 47. p. 649. ad Ciceronis Topica eam ex verbis formulae actionis rei uxoriae, *quod aequius melius*, cui etiam Alexander ab Alexandro subscribit, deducit. Quoniam autem definire, quot partes propter mores maritus retinere possit, Iureconsulti officium excedit, cuius non condere leges, sed conditarum sensum ad facta applicare est, hanc particularem dotis retentionem non ex Iureconsultorum interpretatione, sed lege aliqua descendere arbitror, duodecim tamen tabulis recentiori. Alexander autem ab Alexandro L. VI. Dier. genial. c. 10. omnia miscet. *Viro quoque, inquit, ab uxore diuertere, nisi causa legitime cognita, eisdem tabulis vetabatur: quae diuortio nulla uxoris culpa subsequito, dos integra repetebatur, si vero culpa inesset, usque ad dimidiam dotis in singulos liberos sexta a marito retine-*

retinebatur. Interdum si diuortium fieret, quod aequius melius esset, apud virum manere, quod vero non esset aequius melius, id vxor post diuortium vindicare iubebatur. Quamquam autem Alexander alias satis diligens et probatus sit scriptor, tamen eius sententiam recipere non possumus, quod nullam fecerit mentionem, qua auctoritate munitus haec de XII. scripserit: non maior enim illi fides esse potest, quam alii Grammatico, cui nulla, nisi sententiae suae auctorem laudet, vel authenticae, nisi cum fonte conueniat: ex Vlpiano haec sumfisse videtur; sed quoniam Vlpianus ad Legem XII. plane nihil affert, sed recentius ius commemorat, etiam Alexandro, qui ex male intellecto Vlpiano hanc dispositionem XII. tabulis adscripsit, hoc loco nulla fides concedenda est. Manet igitur, omnem dotem facto diuortio etiam post XII. tabulas marito in lucrum cessisse. Atque ita aliquo modo, quantum fieri potuit, demonstrauimus, per decemviralem legem Romuleam mutatam non esse. Verum totus hic locus coniecturarum plenus fuit: sed necessitate coacti id fecimus, quapropter etiam quam facillime, relictis omnibus his coniecturis moniti meliora sequamur.

Sed iam noua exoritur quaestio. Decemuiui, etiamsi integram regiam legem receperint, an nihil noui adiecerint? Si sana esset atque genuina Vrsini lex restituta, solemnitates in diuortii adhiberi solitae, ex Lege XII. venirent. Nec desunt DD. qui id flatuant: sic v. c. hanc opinionem Marcilius in Interpretamento ad XII. praefert. Omnes enim solemnitates ordine commemorat, atque tanquam ex illa originem trahant, ad singulas laudatis Legibus iuris Iustiniani decemviralem egregie, si placet, illustrat. Sed in vniuerso isto Commentario multa potius, quam bona protulisse, et plerumque non adhibita subtiliori diligentia conscripsisse mihi videtur. Verum qualis esset haec restitutio, nempe Vrsini ingenio nata, iam satis superque explicauimus. Nullae plane solemnitates in diuortii, si cognatorum consilium exceperis, ex antiquis legibus deriuari possunt, sed omnes ex iure ciuili sunt, i. e. media ista Iurisprudentia, quae Iurisperitorum auctoritate interpretationibus et cautionibus constabat. Nominatim enim affirmat Gellius IV, 3. ante Carilianum diuortium nullas in romana republica actiones rei vxoriae, nullas cautiones fuisse: sed post illud demum, eas omnes, quas Iureconsultorum adinuenerit solertia, natas esse. Non enim conten-

ti contrario, quam quo contracta erant, modo rursus distrahi matrimonia, et confarreationem diffarreatione, coëmptionem remancipatione solui, vsucapionem denique vsurpatione interrumpi, Cf. Landi Exercit. in Ottonis Thesaur. T. III. p. 1419. solemnna quoque verba conceptam que formulam, qua maritus vxorem res suas sibi habere vel agere iuberet, vxor autem se mariti conditione non amplius vti diceret, cf. Brissonius de formulis Pop. Rom. Apuleius in Afino Aureo p. 96. et ibi Beroaldus, adhiberi et sine hoc fatali carmine nullum ratum diuortium esse voluerunt; varios que ritus, quibus solutum matrimonium significaretur, inuenerunt. Quemadmodum enim nouiter nupta domum deducebatur et simul cum clauibus omnium rerum domesticarum cura et custodia ipsi tradebatur, ita deinde repudiata domo exire et claues reddere, in signum sublatae coniugationis bonorum atque sacrorum iuebatur. Et nuptiales rumpere tabulas, Cic. Verrin. II. c. 23. Tacit. Annal. XI. 30. et per nuncium et libertum et libellum repudium mittere vxori solebant. Quibus deinde solemnitatibus septem testium numerum addidit lex Iulia. Recenset has atque alias solemnitates elegantissime, atque illustrat veterum Scriptorum auctoritatibus Heineccius in Antiq. App. I. c. I. p. 311. Sufficiat, nobis earum tantum, quia res ita postulabat, mentionem fecisse. Sed iam etiam satis sit disputatum de his antiquissimis legibus. Id enim iam disquirere animus non est, vtrum istorum temporum sanctimonia et mulierum romanarum virtute, an harum legum excellentia factum sit, vt ante XII. tabulas et longo post eas tempore interiecto, nullius diuortii apud historicos exemplum memoriae proditum reperiatur. Illis enim temporibus nulla plane diuortia extitisse, propterea credibile non est, quod peruersi plerumque mores, optimis reipublicaeque saluberrimis legibus occasionem dedere, neque facile ignoto morbo medicina reperiatur. Sicut enim ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum, ita quoque cupiditates prius natas, quam leges, quae iis modum facerent, auctor est Linius L. XXXIV, c. 4. Quanquam autem non sustineam, eam decemuiris negare sapientiam atque prouidentiam, vt etiam nullo praeteriti temporis exemplo moniti, reipublicae salutari lege etiam in futurum prospicere voluerint: laudat enim Cicero L. III. de Legibus hanc in primis in his nouarum legum conditoribus virtutem, *admirandum*, inquit,

inquit, maiores tantum in posterum prouidisse: tamen magis Graeci legislatoris placet prudentia, qui nullam volebat scribere legem ad coercendum scelus, cuius nomen adhuc ignorarent ciues, ne eius committendi cupiditatem excitare uoluisset videretur.

§. 8.

Diuortiorum cura Censoribus demandata. Caruilianum diuortium. Diuortiorum frequentia.

Datum erat hocce Censoribus officium, vt cum Censum instituerent, simul in domesticas ciuium rationes inquirerent, in celibes animaduertent, impositaque pecuniaria poena, quod auctore Festo *uxorium* vocabatur, eos ad vxores ducendas compellerent: qui autem iam haberent vxores, concepta formula, num ex animi sententia haberent, interrogarent: Cic. de Orat. II, 64. Gellius IV, 20. denique si diuortium factum reperirent, huius rei causas, et quare et num legitimo modo factum examinarent: qua in re tanta eorum erat seueritas, vt virum non ignobilem L. Antonium, quod vxorem non conuocato cognatorum consilio a se diuertere iussisset, ab iis Senatu motum, apud Valerium Maximum II, 4. memoriae proditum legamus. Reipublicae scilicet interesse videbatur, nihil temere, sed omnia legitimo modo peragi in negotio, in quo et summa reipublicae salus versaretur, et quod reprehensione raro caret. Non improbabilis est coniectura Ræuardi in Varior. L. IV, c. 13. apud Censores olim de maritorum atque vxorum moribus litigari consueuisse. Sponsalities certe et malae tractationis actiones ad eos pertinuisse constat. Graeci iuris dispositionem huic rei occasionem dedisse facilis est coniectura. Erat autem apud Graecos populus certus magistratus constitutus, qui causarum matrimonialium curam gerebat, quae ab Romanis in Censores collata mihi videtur. Id vt existimem, Ciceronis me mouet auctoritas, qui L. IV, de republica scribit: *nec mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet, sed sit Censor, qui viros doceat moderari vxoribus.* Ita scilicet ista vniuersa Ciceronis de republica disputatio comparata est, vt ex romana ciuitate, ea quae probaret, in suam Platonicam transfundere non dubitaret; quae quum ita sint, ex hoc ipso loco probari quam clarissime poterit, re vera haec Censoribus matrimoniorum

inspectionem atque diuortiorum curam demandatam fuisse. Illustris est locus ex Catonis de dote oratione apud Gellium L. X. c. 23. ab omnibus interpretibus male vexatus. *Vir*, inquit, *cum diuortium fecit, mulieri iudex est pro Censore*. Audacissima est emendatio Scipionis Gentilis, quam Paregor. L. I. c. 21. p. 55. profert: pro *iudex* legere iubet m, dec. h. e. mensis decem. Vana et inutilis est Lipsii interpretatio Var. Lect. L. I. c. 13. Si quae alia Hoffmanni in Comm. ad L. Iul. de adult. placuit explicatio, et facilis et modesta et elegans est: is scilicet pro *iudex index* reponit et vniuersum locum ita interpretatur, vt dicat, virum factio diuortio, apud Censorem vxoris mores acculare atque rationes indicare, quare diuortium factum sit: eo scilicet consilio, vt suam causam defendat, vxoremque diuortio occasionem dedisse probet. Verum si hanc interpretationem probamus, nulla opus emendatione: eodem res credit, siue iudex, siue index legere malis: modo iudicis vocabulum non stricto, non legitimo, sed populari accipiatur sensu, vt iudex sit, qui de aliqua re sententiam suam proponat. Sed iudicis vocabulum nihil plane difficultatis habere videtur: quid sit *pro Censore*, quaeritur. Pro Censore, explicat Hoffmannus, apud Censorem. Sed cui hoc non durum, et ab omni elegantioris latinitatis ratione alienum? At forte non ab Catonis ingenio? qui duriores loquendi formulas amabat. Sed nihil opus nec vlla emendatione, nec interpretatione ingeniosa; res plana est. Ait scilicet Cato, maritum, cum facit diuortium, vxoris esse iudicem et tanquam Censorem de eius iudicare moribus. Multum difficultatis vocabulum *fecit* adiecit huic loco, quod omne tollitur, si auctoritati quorundam Mistorum fidem habemus, qui *facit* reponunt. Facto enim diuortio, maritus non amplius iudex vxoris esse, nec quicquam in eam imperii habere potest, sed eo tempore, quo facit diuortium, iudex vxoris pro Censore est. Per quingentos amplius annos nullum Romae diuortii existisse exemplum, auctor est Gellius L. IV. c. 3. nullasque ante id tempus aut actiones aut cautiones rei vxoriae in vfu fuisse: Caruili denique Rugae omnium omnino diuortiorum in romana ciuitate primum. Sed in hoc diuortio omnia incerta sunt. Gellius L. IV. c. 3. et XVII. 21. rem ita refert. Caruilius, coactum ab Censore, iurasse, se non nisi liberorum quaerendorum causa vxorem habiturum: proptereaue statim, ne peierasse videretur, carissimam vxorem, optimam,

nam, castam, modestam, sed sterilem a se dimississe: eius tamen rei causa non potuisse effugere omnium ciuium odium, quod maiorem habuisset iurisiurandi, quam matrimonii religionem. Paulo aliter rem commemorant Dionysius, Plutarchus, Plinius atque Valerius Maximus, adeo, vt fere nulla in re inter se conueniant. Etenim nec de diuortii causa, quam alii iurisiurandi religionem, alii *causa* faciunt, nec de anno constant, atque etiam de eo, an hocce diuortium omnium primum, disputant. Sed hae omnes quaestiones neque ad nos pertinent, qui non diuortiorum, sed iuris diuortiorum historiam scribere constituimus, neque facile componi possunt, ob veterum auctorum dissensum. Ita enim plerumque inter recentiores DD. lis oritur, quando veteres scriptores rem diuerso modo commemorant, et eorum quisque pro suo ingenio et eo fauore, quo veterem auctorem prosequitur, suam defendit, contrariam impugnat sententiam. Hoc vnum tamen addam, me a me ipso hoc impetrare non posse, vt hocce Caruilianum diuortium omnium plane diuortiorum primum reputem. Ea enim argumenta, quae ab antiquorum temporum morumque castitate et sanctimonia, et ab auctorum silentio, et in commemorando primo diuortio diligentia ducuntur, non maximi ponderis sunt, leuique distinctione, quam prolaturus sum, tolli possunt. Neque audiendi sunt DD. qui ante illud tempus vllum diuortiorum vsum fuisse negent, propter legum seueritatem, quae morte vxores mulctandi potestatem maritis concesserint. Haec enim potestas, quomodo esset intelligenda, iam supra a nobis disputatum est. Scilicet si in ipsa turpitudine deprehenderet vxorem, tunc iusto dolori atque calori mariti indulgebant leges, atque impudicam etiam interficere permittebant. Neque mihi probatur Morini sententia; qui in Diss. p. 123. putat, diuortiorum vsum tantum in adulterio, si incerta adessent indicia, fuisse, sin autem manifesta, tunc poenae capitalis. Si autem grauiori poena vxorem coercere licuit, quare non etiam leuius animaduertere? Sed haec Morini distinctio nullo nititur fundamento. Denique diuortiorum frequentia, quae hocce Caruilianum statim sequuta est, de istorum temporum nimis magna castitate satis mediocrem nobis prodit coniecturam. His igitur de causis receptam sententiam non recipio, neque Caruilianum diuortium omnium primum reputo. Iam autem si, quod sentiam, libere

dicere licet, existimō, fuisse Caruillii Rugae diuortium primum, quod alia, quam quae legibus permiffa, fieret de causa. Leges nempe, vti supra docuimus, non nisi propter adulterium et vini haustum diuortia permittebant. Caruilius autem primus propter nouam causam anteaque plane inauditam, sterilitatem nempe a se dimisit vxorem: quam diuortii causam, quanquam primo omnes Romani ciues adeo improbarent, vt Caruilius omnium odium ea sibi contraheret, tamen sequentibus temporibus valde adoptarunt, quippe quae cum populi Romani, cui summum liberorum procreandorum studium, voto optime conueniebat: multique deinceps mariti vxores, quae parere nescirent, foras res suas agere iusserunt. Eiusmodi exempla habes apud Tacitum Ann. XIV. c. 60. Sueton. in Neron. c. 35. Statim autem post hocce Caruilianum diuortiorum tanta sese nobis offert frequentia, quae in historicorum libris vtramque implet paginam, vt si quis ea omnia velit commemorare, vix finem inueniat. Etenim mariti cum viderent, impune, etiam ob aliam, quam lege permiffam, causam, vxorem a se repellere licere, plures et saepe leuiffimas excogitarunt causas, Ita Sulpitius Gallus, quod e capite detracto tegumento in publicum prodisset, et Publius Sempronius, quod eo inuito ludos funebres spectasset, vxores dimiserunt. Perditis deinde illis reipublicae temporibus, quibus sua cuique libido pro lege erat, infinita plane diuortiorum multitudo. Neque amplius praeter voluntatem diuortii titulum edebant. Iam sceleris suspicio graue scelus videbatur, Sueton. in Iul. c. 74. et de industria perditii iuuenes male moratas modo diuites ducebant vxores, vt eas dote propter mores spoliarent. Auctis enim in tantum ciuitatis opibus et potentia, ciuium quoque vitia aucta et prodigalitas: nam quo plus rerum, tanto etiam plus cupiditatum: nec quid aliud amplius, quam acquirendi modus diuortium videbatur. Faciebant scilicet diuortia matrimonii, et matrimonia diuortiorum causa, vt de dote aes alienum, quo premebantur, exsoluerent: a quo crimine ne ipse quidem Cicero se abstinuit. Cf. Corradus in Quaestura Ciceron. p. 212. et Fabricius in Vita Cic. ad annum Ciceron. LXII. Hisce temporibus eadem vxoribus, quae viris, diuortendi licentia, adeo vt essent foeminae, quas non Consulum nomine, sed diuortiorum numero annos numerare non puderet. Saepissime vero etiam

bona

bona discedebant gratia, vt integram seruarent dotem, atque etiam donationem propter nuptias secum auferrent.

§. 9.

*Historia iuris diuortiorum ex Lege Iulia de adulteriis
coërcendis.*

Augustus cum videret, quam perniciofa esset diuortiorum nimia libertas atque frequentia reipublicae, quam ciuilia bella et coloniarum deductiones tot millibus ciuium spoliarent, eam saluam esse non posse, nisi huic malo modus poneretur, sapientissime iudicauit. Tulit eo consilio duas praestantissimas leges, Legem Iuliam de adulteriis, atque Legem Iuliam et Papiam Poppaeam de maritandis ordinibus. Atque hisce legibus tanquam morum magister, quanquam ipse non ab omni sceleris et impuritatis reprehensione liber esset, castitatem et sanctimoniam in Romanorum aedes atque thalamos reducere, atque rempublicam bonis, multaque prole florentibus ciuibus ornare, iuuenum autem mores, qui legitima matrimonia fugiebant; scortari atque adulteriis aliorum thalamos violare non amplius turpe existimabant, corrigere voluit: quam parum autem huic consilio euentus responderit, eorum temporum annales, et fatis numerosa scelerum memoria et diuortiorum frequentia docent. Ex duabus hisce legibus ea tantum delibabimus capita, quae ad illustrationem nostrae iuris diuortiorum historiae pertinent; reliqua missa faciamus. Primum de Lege Iulia de adulteriis videamus. Ea lata est a. DCCXXXVI. vel initio a. DCCXXXVII. vid. Hoffmann. p. 52. Fuit haec lex quasi praeparatoria, qua sibi Augustus viam munire volebat ad perferendam alteram legem de maritandis ordinibus, quam antea perferre irrito tentauerat, et quam deinde interiectis multis annis aegre pertulit. In tanta enim adulteriorum, scelerum et turpitudinum frequentia quisque longe optimum existimabat, nullam plane ducere vxorem, neque in hos incidere conjugii scopulos; proximum autem, si quis vxorem duxisset, eam quam primum a se diuortio dimittere, atque ita, tanquam ex incendio fortunae famaeque effugere. Erant igitur primum haec matrimoniorum impedimenta Augusto tollenda, erant adulteria et scelera reprimenda, antequam ad matrimo-

nia

sia contrahenda Romanorum suorum animos allicere, et firma
 connubia sperare posset: atque hoc ipsum hac lege efficere stude-
 bat. Illustrarunt hanc nostram Legem Iuliam suis Commentariis
 Papinianus, Ulpianus et Paulus, ex quorum fragmentis ipsum
 contextum et capita legis restituere non incassum laborarunt Bar-
 nabas Brissonus et Io. Guil. Hoffmannus. Haec igitur lex adul-
 teriorum in primis coercitionem et publicam poenam spectabat, a
 qua re etiam legis Iuliae de adulteriis coercendis nomen eam for-
 titam esse, tralatitium est. Ita autem Augustus in hac lege consti-
 tuenda versatus est, ut primum de publica poena sanciret, deinde
 de priuata quoque vindicta prouideret. Placuit autem eos, qui de
 adulterio conuicti essent, relegationis et publicationis partis bono-
 rum et dotis poena afficere. His enim temporibus adulteri poe-
 nam nondum capitalem fuisse, quanquam seuerioris, sed extraor-
 dinariae poenae in ipsa Augusti historia non desint exempla, egregie
 demonstrauit Ger. Noodt in Dioclet. et Max. c. 15 sqq. Ad pri-
 uatam autem quod attinet coercitionem, patri, tanquam iudici
 domestico, illud ius, quod antiqua morum seueritate ipsi compe-
 tebat, interficiendi adulterum, confirmauit, modo eum in domo
 sua, generiue sui, et in ipsa turpitudine deprehenderet, et eodem
 ferro quoque filiam, quam vel adhuc in potestate haberet, vel
 saltem eo tempore, quo eius auctoritate in mariti manum veniret,
 habuisset, interficeret. Coll. LL. Mos. et Rom. Tit. IV. §. 2. et 7.
 Nihil igitur eum hic noui constituisse, sed antiquum tantum modo
 ius confirmasse, apparet. vid. Bynckershaeck de iure occidenti
 liberos L. I. c. 3. Aliud autem consilium sequutus est in marito.
 Cum enim patri permitteret, adulterum interficere, arbitratus
 est, eum non hoc temere facturum, cum ad effugiendam poenam
 legis Corneliae de sicariis, ne homicidii reus feret, necessario
 quoque eodem ferro in filiam ruere deberet, sed naturalis potius
 amoris et paterni animi rationem quam iracundiae habiturum.
 Eadem autem ratio cum in marito non reperiatur, in eo alia omnia
 constituit. Acerbior in eo domesticae iniuriae dolor est, et gra-
 uior viri in vxorem, quam patris in filiam amor solet esse in iracun-
 diam versus. Nonnihil igitur de antiquo mariti iure detraxit.
 Primo igitur tantum permittit, marito interficere adulterum, si eum
 in sua domo, non focerit, et in ipso facto deprehenderet. Deinde
 non

non contra omnes eadem arma dedit, sed tantum contra quasdam inferioris generis personas, quas Paulus recenset: si vero talis esset persona, quam vel non vellet, vel non liceret interficere, eam non amplius XX. horas diurnas nocturnasque domo inclusam retinere permisit, eius rei testandae, hoc est, fidem iudici de commissio adulterio faciendi causa. Vxorem autem ipsam interficere plane prohibuit, sed eam statim dimittere, eamque rem intra triduum ad iudicem deferri iussit. Paulus in Rec. Sentent. L. II. c. 26. L. 24. D. ad Leg. Iul. de adult. Statuit tamen Papinianus, virum, qui vno ferro, vno eodemque ictu adulterum et uxorem, in ipsis rebus Veneris deprehensos, interfecisset, quanquam iniuste et contra leges, quippe quae hanc potestatem ei non concedant, fecisse videatur, tamen poena legis Corneliae de sicariis ob fauorem iustissimi caloris non teneri, sed leuiorem poenam, vsque ad exilium incurrere, apud Patriorem LL. Mos. et Rom. Cap. IV. §. 10. L. I. §. 5. D. ad Leg. Cornel. de scar. Idem quoque Papinianus Responso. Tit. XXVI. nobis auctor est, antiquam potestatem marito per Nouellam Imperatoris Maiorani restitutam esse. Hoc igitur pacto ea potestas, quam olim maritus, tanquam paterfamilias, suaeque familiae princeps, vel ex antiquis moribus, vel per in manum conuentionem, de vxoris, quae in suam familiam transferat, vita et necesse iudicandi habebat, ab Augusto limitata est, nec ei amplius liberum relictum arbitrium, ytrum eam tantum diuortio, an potius morte multare vellet, sed eam necessario a se dimittere debuit, neque eam in matrimonio retinere, neque repudiatam reducere licuit, nisi lenocinii accusationem incurrere, atque in legis Iuliae poenam incidere vellet. Paulus l. 1. §. 8. cui non obstat L. 13. §. 9. D. ad L. Iul. de adulter. quippe ad abolitionem, quae nihil ad nos, pertinet. Ita igitur Augustus adulterium legitimam esse diuortii causam voluit: de reliquis autem diuortendi causis nihil in hac lege Iulia, quippe quae ad sola adulteria et turpitudines coercendas comparata erat, constituisse videtur. Attamen vt in vniuersum frequentia diuortiorum modum poneret, vllum diuortium neglecta solenni septem testium ciuium Romanorum adhibitione ratum esse, hac lege prohibuit. Atque haec est illa solemnitas, quam Marcellus in Interpretamento ad XII. decemuirali, Godofredus autem legi

Papiae Poppaeae adferere conati sunt: quorum neuter verum vidit: ex lege enim Iulia de adulteriis descendit. Patet id ex L. un. D. vnde vir et vxor. Distinguit scilicet in ea lege Vlpianus legem Papiam et legem Iuliam, et quid in vtraque fuerit constitutum, refert. Ait lege Iulia de adulteriis, diuortium pro infecto haberi, nisi certo modo factum sit, et videri adhuc constare matrimonium, attamen ex edicto Praetorio vnde vir et vxor, illegitime repudiatam vxorem bonorum possessionem petere non posse, neque hanc successione locum habere. Et Caius L. III. ad XII. in L. 43. D. ad L. Iul. de adulter. affirmat, matrimonium adhuc constare, si repudium ex lege missum non sit: per legis autem vocabulum, quod iam supra monui, legem Iuliam intelligit, ad cuius interpretationem hocce Caii responsum retulit Tribonianus. Denique quod ipsa legis dispositio habetur apud Paulum L. 2. de Adulteriis, ex eo sententiae meae ponderis aliquid accedere arbitror. Sed iam ipsa legis verba considerare, et quid in iis contineatur, paulo accuratius explicare iuuabit. Habentur in L. 9. D. de diuortiiis: *Nullum diuortium ratum est, nisi septem ciuibus Romanis puberibus adhibitis, praeter libertum eius, qui diuortium faciet.* Sine testium adhibita solemnitate legitimum facere diuortium per legem nostram ius non est: eandem rem confirmat L. vn. D. vnde vir et vx. L. 43. D. ad L. Iul. de adult. L. 35. D. de donat. inter vir. et vxor. Huius dispositionis ratio in eo inest, quod publice interesse videbatur, vt constaret, vtrum diuortium vere factum esset, an non, propter insanam diuertendi et reuertendi licentiam. Saepius scilicet vsu euenerat, vt non legitimo modo facto diuortio, nullis adhibitis solemnitatibus, deinde de capite atque fortuna ciuis grauiissima moueretur quaestio, in qua diiudicanda diuinae Ictorum reperiebantur sententiae, cum quidam nouis nuptiis prius matrimonium sublatum statuerent, quidam autem, non nisi certis formulis atque solemnitatibus diuortium rite fieri posse existimarent. Habet tale exemplum Cicero in de Oratore L. I. c. 40. Patrum suorum memoria factum esse commemorat, vt paterfamilias, qui ex Hispania Romam venisset, cum vxorem praegnantem in prouincia reliquisset, Romae alteram duxisset, neque priori nuncium remisisset, mortuusque esset intestato, et ex vtraque filius natus esset, haec res deinde in controuersiam ducta, atque de duobus ciuium

ciuium capitibus, et de puero, ex posteriore nato, eiusque matre, an pro concubina habenda, quaestum esset. Ad tales igitur con-
trouersias euitandas, nullum amplius diuortium, sine solemnitate
factum, ratum esse voluit, atque hanc solemnitatem in testium ad-
hibitione posuit: plures denique testes praesentes esse eo consilio
iussit, vt totidem quoque animi leuitatis adessent iudices, si ob le-
uem causam discederent, quo nimiam diuertendi licentiam optime
se reprimere posse arbitratus est, cum viderent, qui ob tenuem
causam discessum pararent, non sibi defuturos, qui animi incon-
stantiam atque cupiditates accularent. *Septem esse debebant;*
quippe septenarius numerus apud Romanos receptus erat in nego-
tiis, quae solemnitatem inuoluerent: *ciues Romani*, quibus testimo-
nium dicere permissum, in quem numerum neque ii veniebant,
quibus hoc lege interdictum, v. c. adulterii damnati, ex hac ipsa
lege Iulia, neque impuberes, quod animi grauitas atque maturitas
in testimonio spectatur, §. 6. *Inst. de Test. ord. rogati*, vt in testa-
mentis, quanquam id ex verbo *adhibitis*, vt quibusdam visum est,
colligi non possit, cum potius ex reliqua testis conditione intelliga-
tur. Libertus in hunc septem testium numerum referendus non
est, quippe is in tali causa testis esse non potest. Diferte enim Li-
cinius Rufinus L. 2. Regularum in L. 6. D. de testib. scribit, eum
idoneum testem non videri, cui imperari possit, vt testis fieret.
Septem igitur adesse debent testes *praeter libertum*, cui in hac so-
lemnitate suae quoque assignatae partes erant, manu scilicet repu-
dii tenebat libellum, diuortium nunciabat, atque solemne carmen
recitabat. Denique nihil differebat, vt diferte Paulus in L. 9. D.
de diuort. explicat, siue libertus esset eius, qui diuortium facie-
bat, siue patris auique eius. Ipsum autem diuortium non nisi ma-
ritus vel pater eius mittere solet, L. 8. D. de diuort. non tertius,
quanquam id fecerit Caligula. Sueton. in Cai. c. 36.

§. 10.

*De diuortio libertae prohibito, ex lege Papia
Poppaea.*

Altera lex, qua Augustus diuortiu modum posuit, fuit lex
Iulia et Papia Poppaea, in quam omnes priores Iuliae rogationes
F 2 sunt

sunt collatae. Contigit huic legi post Godofredum et Brissonium Ill. Heineccius interpres, qui ipsius contextus verba ex Veterum Ictorum fragmentis eleganter restituit, commentarioque locupletissimo doctissimoque illustravit et ornauit. Perlata est post multas altercationes sub finem anni DCCLXII. rogantibus populum M. Pappio Mutilo et Q. Poppaeo Secundo Consulibus suffectis, quos Kalendis Iulii fasces fumsisse constat ex Dione Lib. LVI. p. 578. et fragmento factorum Capitolinorum apud Gruterum p. CCXCV. et Pighio in Annal. p. XIX. Atque hi ipsi Consules, quippe coelibes, inuiti hanc legem, quae coelibatus poenas contineret, pertulerunt. Continet haec lex quaedam capita, quae, quoniam ad nostram diuortiorum historiam pertinent, a nobis inexplicata nec praetermittenda nec relinquenda sunt. Primum est de diuortio libertae prohibito. Reiecit hoc Heineccius ad caput legis XII. quamquam de ipso capitis numero nihil certi constitui possit, tamen Augustum in prima legis parte de ea re constituisse, ex eo apparet, quod et Ulpianus et reliqui veteres huius legis interpretes in prioribus Commentariorum suorum libris illud explicarunt. Ipsa legitima verba habentur apud Ulpianum L. III. ad Leg. P. P. in l. II. D. de diuort. et l. 45. D. de rit. nupt. *Diuortii faciendi potestas libertae, quae nupta est patrono, ne esto, quamdiu eam patronus uxorem esse volet.* Ad hanc legis dispositionem haec ipsa duo laudata Ulpiani fragmenta excellentem continent commentarium; nos vero etiam ea, quae reliquorum Iureconsultorum interpretatio protulit, quoniam de ea re professo agere, huius libelli forma non patitur, breuiter subiiciamus. Tribuitur in hac lege patrono potestas aliqua in libertam, quam ex patronatus iure non habet: verum cum soli patrono hocce ius tribuatur, diligenter videndum est, quis in hac lege patronus, et quae liberta dicatur, ne vel beneficium concedamus, cui id applicari lex non vult, vel priuilegium ei irrogemus, quae ab eo excepta est. Ait lex: *Libertae quae patrono.* Libertum accipimus, qui ex iusta seruitute manumissus est. Meum autem libertum, auctore Paulo L. 9. D. de diuort. etiam eum intelligo, quem pater, auus, proauus manumisit. Nihil enim interesse videtur, vtrum ipse manumiserim, an pater, quoniam patronatus iura in liberos transeunt. Quod de liberto, etiam de liberta dicendum est. Quapropter recte affirmat Terentius Clemens

L. 48. D. de Rit. Nupt. filio patroni in paternam libertam ex legis sententia, idem iuris, quod patrono, accommodari. Si pater, plures relinquens filios, vni ex filiis libertam assignauit, tunc ille filius, cui assignata est, hocce legis privilegio solus gaudet; neque is, cui assignata non est, si vxorem duxerit, quicquam ex hac lege habebit, quoniam non pro patrono, sed extraneo habetur, cuius conditionem lex, quae de solo patrono, non curat: quippe Senatus omne ius libertorum assignatorum in eum transfudit, cui pater hoc tribuit. L. 48. §. 2. D. de Rit. Nupt. De communi liberta idem dicendum. Habet enim in eam alterius patroni filius idem ius, quod et ipse pater et alter patronus. Haec de liberta, quam pater manumisit: ab ea non differt, quae a filio iussu patris manumissa est, quam perinde haberi, ac si a patre ipso manumissa esset, Iulianus scribit L. 51. D. de Rit. Nupt. Ex his iam facile poterit colligi, quis legislatori patronus dicatur, nempe is, qui vel ipse, vel eius pater, vel filius, eius iussu, manumisit. At filiusfamilias, si de peculio castrensi eam libertam manumisit, ipse patronus est, L. 3. §. 8. D. de bon. libert. L. 8. D. de iur. patron. non pater, cui plane nullum ius de castrensi filii peculio constituendi est, adeo, vt ne quidem, eam de isto peculio ancillam possit manumittere, propterea, quod in eius familia esse, auctore Modestino L. 17. D. de manumission. omnino non putatur. Soli igitur filio omne hocce ius ancillam, tali modo eam, et manumittendi, et in manumissam patronatus iura exercendi, diuortium denique praepa:ntem ex lege retinendi, Ulpianus vindicat, patri autem competere negat, L. 45. §. 3. D. de Rit. Nupt. Si igitur pater libertam, ab filio castrensi peculio eam, atque manumissam, matrimonio sibi iunxerit, atque deinde illa ab isto inuito discesserit, nullum prohibendi ius habebit, quoniam patronus non est, neque eius beneficio factum est, vt ad libertatem penetraret. Huius enim rei praecipuam rationem habuisse legis conditorem, veteres Iureconsulti nobis auctores sunt. Quapropter mirifice falli eos manifestum est, qui hanc prohibendi potestatem pro effectu iuris patronatus venditant: plane enim nouum ius est hac lege et propositum et constitutum, quod non omnibus patronis applicandum, sed iis tantum, quos non exceptos videmus, in quem numerum ii omnes veniunt, qui non sua liberalitate manumiserunt.

Discitur id exemplis. Liberta, quae ex fideicommissio suam habet libertatem, ab inuito patrono impune discedere, nouasque nuptias contrahere potest, neque contra eam ex lege nostra vel vllum ius, vel prohibendi potestatem patronus habet. Cuius rei elegantem nobis Marcellus L. III. ad Legem nostram in l. 50. D. de Rit. Nupt. prodit rationem: *puto, inquit, quia non ferendus is, qui necessitate manumissis, non suo arbitrio, magis enim debitam libertatem, quam vllum beneficium in mulierem contulit.* cf. l. 44. D. fideicommiss. libert. Etiam si igitur negari non possit, eum verum patronum esse, qui fideicommissariam tribuit libertatem, tamen nulla ipsi ex hac lege erit contradictio contra libertam, thalamum coniugalem eo inuito deferentem. L. 10. D. de diuort. Ab fideicommissaria libertate non multum ratione concedentis differt ea, quam quis pretio accepto libertae concessit: quapropter neque hoc loco patrono legis beneficium concedendum esse arbitror. In vtroque enim exemplo eadem ratio mouet. Qui fideicommissariam concessit libertatem, id non beneficii tribuendi consilio, sed necessitate coactus fecit: qui accepto pretio ad manumittendam libertam deductus est, propter nummorum cupiditatem, non propter liberalem animum manumississe videtur. Neuter igitur horum aliquid tribuisse, sed debitum tantum exsoluisse dicendus et propterea ad legis beneficium percipiendum idoneus non est. Vix opus est disputare, quid de eo statuendum, qui ancillam non suis, sed alienis nummis emtam manumissit. Ex superioribus enim id facile intelligi potest, et nominatim quoque Vlpianus scribit, huic hanc legem applicandam non esse. L. 45. D. de Rit. Nupt. Longe autem alia ratio est, si quis suis quidem nummis, sed ea conditione, vt manumitteret, emit: quia manumissa emtoris habetur et re vera libertae beneficium tribuit. Si res dubia est, atque incerta vtrum quis re vera patronus sit, an non, quanquam iurauerit, se esse patronum, tamen pro liberta ob causae fauorem, arg. l. 25. de stat. hom. et l. 56. D. de reg. Iur. pronuntiandum existimat Vlpianus in d. l. 45. §. 1. quoniam iusiurandum patronum non facit. L. 14. D. de iure patron. Quid si vero accefferit iudicis sententia? Tunc pro vero patrono habendum esse, atque ex lege nostra recte contra libertam agere posse arbitror: res enim iudicata pro ipsa veritate accipitur. Cf. L. 207. D. de reg. Iur. quae ex ipso Vlpiani ad hanc legem

Com-

Commentario est, et ad hunc locum pertinet; quod egregie demonstravit Godofredus in Commentario ad regulas juris p. 795. Si duo patroni communem ancillam manumiserunt, utriusque patronatus iura integra tribuenda sunt, quippe quae nullam diuisionem recipiunt. Si igitur alteruter patronus hanc libertam in suos recepit thalamos, ab eo inuito discedere non poterit, sed maritus habebit ius eam retinendi, quoniam ut Caius in L. 46. D. de Rit. Nupt. recte philosophatur, negari non potest, eius esse libertam, quamquam contraria sententia Iauoleno placuit, propterea, quod eius liberta proprie non videatur, quae etiam alterius sit. Verum haec Iauolenti sententia neque satis vera est, neque in foro recepta. Quae enim communis esse potuit ancilla, quare non etiam communis liberta esse possit, non video. Defendi quidem posset Iauolenti sententia, si patronatus iura aliquam tribuerent potestatem, propterea quod nemo in duorum potestate esse intelligitur: sed liberta per manumissionem exiit ex potestate dominorum, patronorum denique iura, reuerentiam et praestationes spectare, nullam autem potestatem tribuere, tralatitium est. Quae quum ita sint, potior omnino erit Cuius opinio, et quamdiu alteruter patronorum communem libertam uxorem esse uolet, neque ei licebit repudium remittere, neque cum ullo alio connubium erit, quare cuiusque nupserit, pro innupta habebitur. Quod adeo uerum est, ut ne alteri quidem patrono lex hoc loco concesserit praecipui quid, neque ei magis, quam extraneo, libertam, quae ita inuitum priorem reliquerit patronum, in thalamum recipere permiserit, immo affirmauerit Iulianus, referente Ulpiano in L. 11. fin. *nec in concubinato alterius patroni eam esse posse*: cuius legis sententiam non recte percepisse Haloandrum video, qui pro *alterius patroni, alterius quam patroni* legendum esse somniauit. Vehementer male. Etenim libertam etiam in alterius quam patroni concubinato esse posse, tam certum est, ut, qui id probare uellet, operam in re certissima probanda perderet. Cui enim cunque in concubinatum se dare potest, si autem in patroni se dat, id sine iactura matronalis honoris facit, si in extranei, alia res est. Neque loquitur Iulianus de libertae iure concubinatus, ut Haloander accepit, sed de communi liberta, patrono nupta, ab initio ab inuito patrono eo consilio parante, ut se alteri patrono in matrimonium dare possit: atque huic negat ullum connubii ius esse, immo ne quidem in alterius patroni

con-

concubinatum se dare posse: hoc enim vocabulum *amplius*, quod fortioris correctionis est, indicare videtur. Si igitur, uti dixi, accipitur Iuliani responsum, nullam esse et vanam Haloandri vel emendationem vel interpretationem apparet. Atque hoc primum est, ut qui libertam, ab se invito discedere volentem, ex hac lege Papia Poppaea impedire velit, quo minus discedere possit, et verus patronus sit, et ex sua liberalitate manumissam teneat: tali enim patrono soli officium suum lex praestat. Secundum est, ut etiam liberta legitimo matrimonio patrono sit iuncta. Qui enim contra leges maritus est, atque duxit uxorem, quam per leges ducere non potuit, ex hac lege nullum beneficium capere potest: quod iam vidit Terentius Clemens L. VIII. ad h. l. in l. 48. §. 1. de Rit. Nupt. Requiritur igitur, ut libertae atque patrono ius connubii sit, neque vllum repiatur in utroque impedimentum, quo minus legitimas nuptias celebrare possint. Eiusmodi est in liberta, si non civis Romana, sed Latina vel dediticia, hoc est, non optimo iure per vindictam vel censum manumissa est. Haec scilicet sola ius connubii habet, cum non nisi inter civis legitimae celebrari possint nuptiae. Inst. L. I. tit. IX. Vlpian. Fragm. V. §. 4. Qui igitur libertam matrimonii causa manumitteret, ut optimo iure libertate donaret, necesse erat, quoniam alias eam legitimo matrimonii vinculo sibi iungere non poterat. Aliud impedimentum est in ipso patrono, cuius exemplum ex ipsa lege peti potest. Scilicet de patrono Senatore, Senatorisve filio aut nepote, quibus interdictum, libertam habere in matrimonio. Vnde iam inter veteres Iureconsultos quaesitum est, num liberta, patrono Senatori nupta, ab eo invito discedere possit? quoniam per leges non eius legitima coniux esse possit. Equidem puto, eam discedere posse, neque patronum, quamdiu Senator sit, quo minus in alienum thorum transeat, vllum contradicendi vel impediendi ius habere: si autem desierit esse Senator, atque Senatu motus sit, tunc arbitror, cum amissa dignitate, simul, quod ipsi oberat, impedimentum, sublatum esse, et suo iure recte uti posse: iam enim ipse in eam delatus est conditionem, ut libertam legitimam uxorem habere possit, cum id omnibus ingenuis liceat per l. 23. D. de Rit. Nupt. atque ipsa liberta, quam patronus maritali secum habuerat affectione, iam quoque legitima eius vxor esse incipit. Recte igitur Vlpianus L. III. ad h. l. in l. 27. D. de Rit. Nupt.

Nupt. affirmat, libertam in ea conditione esse, vt si patronus Senatoriam amiserit dignitatem, vxor eius esse incipiat. Aliter visum est de Senatoris filia, homini libertino nupta. L. 34. §. 3. D. de Rit. Nupt. Pater enim quanquam non amplius Senatoriam tueatur dignitatem, tamen eius filia liberto in matrimonium se dare non potest: quoniam noluerunt leges auferre liberis quaesitam dignitatem ob patris culpam. Manet igitur, quod aderat impedimentum, neque per paternae dignitatis amissionem sublatum videtur. Quae legis nostrae fuerit dispositio de matrimonio libertae et patroni, qui deinde ad Senatoriam peruenerit dignitatem, et quid de eo Iustinianus disposuerit, id ex l. 28. C. de nuptiis discitur. Sapienter scilicet constituit Imperator, nouam dignitatem mariti superuenientem matrimonii firmitati, quanquam iam in eum sit deductum locum, a quo incipere non possit, obesse non debere: ex quo colligi potest, ex lege Papia libertam discedendi habuisse facultatem, quoniam non amplius legitimum videbatur matrimonium. Haec de patrono Senatore. Reliquis ingenuis libertas, modo optimo iure manumissas et honestas, quaeque nullam in se aut turpitudinem aut ignominiam commiserint, aut corpore quaestum fecerint, aut in scenam prodierint, legitimas vxores ducere leges permiserunt. Etiam si enim Romani illis temporibus toti essent in voluptatibus atque spectaculis, tamen nondum omnem seueritatis antiquorum morum sensum deposuerant, sed adhuc totam artem ludicram omnemque scenam in probro ducebant, proptereaque omne id genus hominum non solum omnium reliquorum ciuium honore carere, sed etiam aliqua nota leuitatis laborare, immo vt Cicero L. IV. de republica apud Augustinum de ciuitate Dei L. II. c. 13. auctor est, censoria notatione tribu moueri volebant. Solam igitur honestam libertam vxorem ducere liberalem hominem, ciuemque Romanum decere, reliquis connubium negandum esse leges statuerunt. Quapropter si patronus omnem adeo deposuerat verecundiam, vt ignominiosam libertam in suum thalamum deducere, religioni sibi non duceret, eam impune ab eo inuito discedere potuisse, dubium non est; matrimonium enim contra leges contractum, quoniam re ipsa nullum est, solui non videtur: atque id ipsum est, quod Ictus in L. 208. D. de reg. Iur. expresse negat vinculum solui posse, quod nunquam fuerit colligatum. Iam si nullum neque in liberta neque in patrono deprehenditur impedimen-

tum, sed vtrique connubii ius est, ut etiam re vera nuptiæ sint celebratae, necesse est, si patronus legis auctoritate uti velit. Simulatae enim nuptiæ nullius momenti sunt. L. 30. D. de Rit. Nupt. Verba igitur legis nostrae: *liberta quae patrono nupta accurate sunt et cum cautione accipienda.* De sola liberta, patrono nupta, i. e. legitimo matrimonii vinculo iuncta, lex loquitur, atque huic diuertendi potestatem eripit. Quae igitur nondum domum deducta, nondum legitima vxor, sed adhuc sponsa est, recte repudium mittere potest. Ad nuptias autem contrahendas patronum libertam inuitam cogere non posse, quod in iis inprimis spectetur consensus, sapienter et humaniter pronunciauit Marcianus, L. X. Instit. in l. 28. D. de Rit. Nupt. Neque matrimonium inter patronatus iura referendum est, neque patrono maior esse potest in libertam, quam patri in filium, quem ad vxorem ducendam cogi posse negat Terentius Clemens in l. 21. eod. Sed ad solam nuptam libertam, ut etiam Vlpianus in l. 45. §. 5. eod. habet, lex nostra pertinet, non ad sponsam, nisi forte eo consilio, eaque conditione manumissa, ut cum patrono matrimonium ineat. Hanc enim exceptionem disertis verbis tradunt Vlpianus L. 29. et Licinius Rufus L. 51. eod. quapropter liberta, matrimonii causa manumissa, ne sponsa quidem patrono repudium mittere potest. Sed quid de concubina dicendum? quid statuendum de ea, quae non nisi animi destinatione ab legitima vxore differre dicitur? Vtrum huic concessum, inuito patrono nuncium mittere? Si licuit, in hac re melior eius quam legitimae vxoris conditio et plus habere videtur libertatis, quae tantum modo quasi vxor appellatur, quam quae re vera vxor est, et cuius illa modo inuitatur, non consequitur conditionem, et plus commoditatis matrimonii vmbra, quam ipsum matrimonium. Atque ita est. Illud enim certissimum esse arbitror, hanc legis nostrae dispositionem ad concubinam plane non pertinere, neque, cum de sola nupta liberta decernat, ad eam, quae nupta non est, esse trahendam. Sed quoniam maxima similitudo inter legitimam vxorem et concubinam intercederet, quidam reperiebantur Icti, qui etiam contra concubinam ex hac lege patrono concederent contradictionem, suaeque interpretatione atque disputatione id, quod in ipsa lege non contineretur, efficere studebant. Augusti scilicet aetate plane
hone-

honestior concubinae vocabulo subiecta erat significatio, quam liberae reipublicae temporibus, vbi talem indicabat foeminam, quae cum viro, vxorem habente, corpus misceret, quam priscis *pellicem*, vt in lege Numae, vocatam, Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit l. 144. ff. de V. S. Recentiorum deinde temporum mores omnem contumeliam huic vocabulo detraxere, adeo, vt concubinatus, postquam per leges nomen assumerit, l. 3. §. 1. D. de concub. nihil amplius esset, quam inaequale matrimonium, quemadmodum ipse imperator Iustinianus eum bis in Nou. XIII. §. et LXXXIX. 12. appellat, concubina autem vxor gratuita, h. e. sine nuptiis, sine coëntione aut in manumcontentione. Sic enim Photius in Nomocanone tit. XIII. concubinae vocabulum explicat: *παιλαίη ἐστὶν ἡ νομίμως τινὶ συζῶσα, χάρις γαμήου.* Cf. Wachtleri Opuscula a Trotzio edit. p. 559. et van de Waater Obf. c. 3. Dabatur etiam contra eam, si in patroni fuerat concubinato, in quo matronae, neque nomen, neque honorem deponebat, adulterii actio. L. 13. D. ad L. Iul. de adult. Propter haec similitudines factum est, vt non inanis oriretur quaestio, num id liceat concubinae, quod vxori per leges esset denegatum? Ita enim videbatur. Sed egregie hanc litem composuit Vlpianus in l. 1. ff. de concubin. *Quae in concubinato est, inquit, ab inuito patrono poterit discedere, et alteri se in matrimonium et concubinatum dare? Ego quidem probo in concubina, adimendum ei connubium, si patronum inuitum deserat, quippe cum honestius sit patrono, libertam concubinam quam matremfamilias habere.* Continet nempe huius legis pars prior ipsam propositam quaestionem. Neque opus est cum Heineccio pro: *ab inuito legere: an inuito*, nihil enim temere in legibus mutandum. Sanus constat sensus, modo haec verba ita accipiantur, vt interrogationem contineant. Ipsa autem quaestio duas habet partes, quarum prima est, an possit concubina inuitum relinquere patronum; et affirmat hoc Vlpianus, quamuis aliis aliter visum: quoniam in concubina, non legitimo matrimonii vinculo patrono iuncta, haec iniuria non tam gravis quam in vxore videretur. Altera est, si ab inuito patrono discesserit, vtrum alteri se in matrimonium, an tantum in concubinatum dare possit? Et respondit Vlpianus, connubii ius ipsi concedendum non esse, ne iniuriae fructum capere, atque perfidia meliorem sibi parare condi-

conditionem possit ea, quam apud patronum habuerat. Honestius enim esse, ait, patrono libertam concubinam quam matremfamilias habere, forte haberi, h. e. pro concubina haberi, quamquam, fateor, non satis latine; verum non adeo elegantioris latinitatis curiosum fuisse Vlpianum constat. Honestius patrono; videri propterea dicit, quod patronus neque tam acerbam iniuriam sentire, neque ipsi debita reuerentia tam grauiter violari videatur, cum sciat, ingratham istam libertam, neque conditionem suam meliorem atque honestiorem reddere, neque ad coniugalem dignitatem aspirare posse. Licet igitur libertae concubinae etiam ab inuito patrono discedere, sed ipsi cum alio nullum connubii ius est, sed iterum se in concubinatum dare debet, quod sine matronalis honoris periculo facere non potest. Quamdiu igitur in concubinatu est liberta, maiorem ipsi quam legitima vxori libertatem et per leges et per sapientem Iureconsultorum auctoritatem concessam esse, apparet. Redeamus ad ipsam legem. Non contra quamcunque, sed eam tantum libertam, quae ab inuito patrono abire parat, lex arma ministrat. In fauorem enim patroni hocce nouum ius introductum, cui, si libet renunciare potest. Quapropter si vel iuri suo renunciauerit, vel eo auctore eiusque bona gratia diuortium factum erit, vel iure suo yti noluerit, pro inuito accipiendus non erit. Ad propellendam iniuriam leges patrono, iura sua persequendi potestatem concesserunt. Sed cum volenti per rerum naturam nulla fiat iniuria, neque is iniuriam sentire videatur, qui, quam depellere potuisset, sua culpa sentiat, facile intelligitur, qualis patronus ex legis fauore vtilitatem percipiat, nempe inuitus, i. e. ipso Vlpiano in l. 45. §. 5. D. de Rit. Nupt. interprete, qui in diuortium non consentit, a quo etiam eum, qui consentire non potuit, nihil differre arbitror, in quem numerum refero furiosum et ignorantem, arg. l. 4. D. de diuort. l. 2. D. de concub. Hic enim rectius inuitus dicitur, quam qui dissentit, quoniam non tam id spectatur, vtrum quis contradixerit, sed potius an eius consensus atque auctoritas interuenerit: ad ius enim, non ad factum pertinet. L. 5. D. de seru. praed. vrb. Dissentire autem videmur in omni re, quae voluntati obstat. L. 12. D. de spons. Addit denique lex, hac prohibitione libertam teneri, *quamdiu sit eam uxorem esse uolet*. Duplicem in hisce legis verbis rationem confi-

considerandam esse Ulpianus in l. 11. D. de diuort. monet: nempe ante omnia videndum, an quis adhuc patronus sit, deinde vero etiam, an eam amplius uxorem esse velit: quoniam si alterutrum desideretur, si vel patronus esse, vel libertam in matrimonio habere velle desierit, legis auctoritas finita sit. Sed plane alieno loco haec ab Ulpiano disputata esse, quis non intelligat? De patrono in lege nostra sermo est, non de eo, qui patronus esse desit: deinde vero haec scribere debuisset in eo loco, vbi patroni vocabulum, quomodo in lege accipiendum, explicabat, non in hoc loco, vbi de patroni voluntate disputat. Nos autem, qui Ulpiani vestigia sequi constituimus, in hanc reprehensionem non incidere existimamus, si eius exemplo ducti quaedam de patrono, cui prohibendi ex lege ius non est, huic loco subiiciamus. Talis scilicet is est, qui patronus esse desit, quod duplici modo euenire potest, nempe vel ratione patroni vel libertae, si in ea conditione amplius esse desit, vt patronum habere intelligi possit: in vtroque casu cessat legis dispositio, quae soli patrono succurrit, et ad eam, quae amplius liberta non est, non debet trahi. Cessant autem patronatus iura, si vel ipse patronus iis renunciauerit, tanquam fauori pro se introducto, vel si leges ipsi tanquam indigno ea eripuerint, quod multis de causis fieri potest, v. c. si libertam iure iurando adegerit, ne nuberet. l. 6. D. de iur. patron. In hunc locum etiam incidit illustris Iureconsultorum veterum quaestio de patrono ab hostibus capto, num huic liceat intercedere libertae diuortium facienti. Existimabat enim Iulianus, libertae connubium non esse, sed durare matrimonium etiam in captiuitate, neque defunt rationes, quibus haec sententia defendi potest, quanquam eam, quam ipse Iulianus protulit, nempe patroni reuerentiam, non probem. In ea enim conditione est patronus captus, vt contradicere non possit. Eadem adest ratio, quae in Senatore, is quamdiu senatoriam retinet dignitatem, libertae diuortium impedire non potest, neque debita ipsi reuerentiae ratio habetur. Sed melior causa in promptu est. Et iam ingenuae uxoris matrimonium in captiuitate durare leges volunt, quamdiu constat, maritum viuere, scilicet propter spem possiminii, quidni libertae? Sed Ulpianus in l. 45. §. 6. D. de Rit. Nupt. contrariae sententiae suam addidit auctoritatem, voluitque libertam matrimonio renunciantem ab patrono,

apud hostes capto, impediri non posse, ita tamen protulit suam sententiam, ut statim appareat, extra omnem dubitationem hanc rem positam non esse: *vereor, ne ista*, inquit, *connubium habeat*, parum latine, namque, quae affirmare volebat, ut res ipsa docet, negando enunciat, cuius causa recte a Noodtio in Obseru. L. II. c. 6. reprehenditur, qui pro *vereor, ne, vereor, ne non* legere iubet; facilior emendatio esset, si pro *ne ut* poneremus, modo quaedam scripti libri auctoritas emendationem adiuuaret, ne ipsam Vlpiani latinitatem corrigere voluisse videamur. Criticorum enim provincia non est ipsorum auctorum, sed tantum librariorum errores et peruersam scribendi rationem notare atque emendare. Quapropter nihil mutare tutius arbitror, sed tantummodo dicere, Vlpianum indicare voluisse, sibi de hac re nondum constare, se tamen magis probare eorum sententiam, qui libertae, quamdiu patronus apud hostes captus esset, diuortii faciendi potestatem concedant: hoc denique certissimum videri, omnique carere dubitatione, matrimonium solutum esse, si in aliam seruitutem, per sententiae atrocitatem, patronus sit deductus, neque vllum amplius ius habere in libertam, qui ipse seruus esset: quippe seruus, ipso Vlpiano ad legem nostram in l. 209. D. de reg. iur. auctore *ferè morti aequiparatur*. Cum autem *ferè* dicit, id mihi respicere videtur, non omnem seruitutem morti aequalem censendam, non hostilem, sed eam praecipue, quae in poenam irrogetur. Haec de patrono, cui lex nostra accommodari non potest; iam etiam de liberta videamus, in quam legis prohibitio non cadit. Quoniam legis verba accurate de libertinae conditionis foemina intelligenda sunt, ea liberta, quae a Caesarea maiestate aureorum annulorum ius impetravit, quippe quae non pro liberta, sed ingenua habetur, ab hac lege immunitatem habebit. Quamquam autem Augustus in hoc beneficio tribuendo non nimis fuerit liberalis, tamen ad illud quoque, recentioribus praesertim temporibus, foeminas adspirasse potuisse ex Vlpiano in l. 4. D. de iur. aur. annul. discere licet. Cum autem ius aureorum annulorum ab Caesarea liberalitate non nisi volente patrono, et ita concedi soleat, ut iura patronatus salua maneat, atque illaesa, etiam ex eo recte colligitur, hanc patroni diuortii impediendi potestatem non ex iure patronatus, sed ex lege descendere. Aliquanto adhuc melioris conditionis est ea liberta, quae

quae natalium restitutionem consequuta est; in eam enim conditionem defertur, vt nunquam in iusta seruitute fuisse videatur, neque vllum patronatus ius in eam patronus exercere possit; quapropter haec natalium restitutio nunquam sine patroni interueniente consensu, quippe cui quaesita patronatus iura inuito nullo modo eripi possunt, tribuitur. Ea igitur liberta, quae ad ingenuitatis honorem penetrauit, nihil ex pristino libertinae conditionis statu retinet, sed tanquam ingenua etiam inuito patrono repudium denunciare potest. Denique vltimo loco Vlpiani ad hanc legem interpretatio in eo versatur, vt doceat, quomodo voluntas patroni, libertam amplius vxorem esse nolentis, ex legis sententia sit accipienda. Quemadmodum in rem aliquam consensus vel verbis vel factis declaratur, ita etiam voluntas patroni vel ex disertis verbis, si amplius eam sibi nuptam esse nolle, declarauerit, vel si aliquid fecerit, ex quo colligi possit, eum non amplius maritalem erga vxorem habere amorem animumque, diiudicatur. Nihil enim interesse videtur, qua ratione de eius voluntate constet, et leuis etiam intellectus ad connubium libertae concedendum satis est, cui non alia de causa, cum alio connubium ademptum est, quam quod sibi eam nuptam esse patronus voluit: quapropter si vel aliqua coniectura assequi potest, eum non amplius in ea voluntate esse, vt eam sibi matrimonii vinculo iunctam velit, incipere libertae cum alio ius connubii esse dicendum est. Exempla Vlpianus habet: *si patronus sibi desponderit aliam, vel destinauerit, vel matrimonium alterius appetierit, vel concubinam sibi adhibuerit, credendus est, nolle hanc nuptam.* Haec ad tenuiorem pertinent coniecturam; certissime autem de patroni voluntate constare potest, si eiusmodi contra vxorem instituerit actionem, quae non nisi diuortio facto oriatur, qualis actio rerum amotarum, vel tali crimine eam postulauerit, quod nemo vxori obiciat, quale adulterii. In honorem enim matrimonii contra vxorem constante matrimonio turpis actio negatur, l. 2. D. de act. rer. amot. quique talem constituit actionem, non amplius in eo permanere velle intelligitur.

De poenis diuorriorum ex Lege Iulia et Papia Poppaea.

Sequitur iam aliud caput legis Papiae Poppaeae, quod diuorriorum priuatas continet poenas. Laudo modestiam Gothofredi, qui tantummodo legem hoc loco aliquid de dotis restitutione et retentionibus disposuisse, indicare contentus, nihil verti definire ausus est: magis tamen probo Heineccii diligentiam, qui in Commentario ad huius legis caput XXXIV. ipsa legitima verba restituere conatus est. Fecit id in primis auxilio L. 64. D. solut. matrimon. Ex eius sententia legis carmen hoc fuit: *Soluta citra culpam uxoris matrimonio, si mulier ob mores mariti diuortit, vir eam dotem, quae annua, bima, trima die reddi debet, ob maiores mores praesentem, propter minores senum mensum die reddito. Quod ad dotem, quae praesens reddi solet, et dotale praedium Italicum, et quicquid ex uxoris vel libertorum eius bonis ad eum peruenit, nec non si dolo malo factum sit, quo minus perueniret: quanta pecunia erit, tantam pecuniam ipse eiusue heres dato, et vir simul fructum quadriennii praestato. Si mulieris culpa discidium factum, morum nomine maritus, grauiorum quidem sextam, leuiorum octauam dotis partem retinet.* Nolo huius restitutionis singula verba, quanquam se omnino recte habere, non omnis absit dubitatio, sollicitare, qui non ignoro, facilius esse reprehendere, vtilius meliora docere, sed relictis verborum nugis, ipsius potius legis sensum et causas pro instituto breuiter explicabo. Matrimonio quocunque modo siue morte siue diuortio soluto, semper dos etiam ante hanc legem erat restituenda. Proditum erat vxori ad dotem repetendam arbitrium rei vxoriae et actio ex stipulatu, si stipulatio dotem reddi interuenerat: marito autem quaedam retentiones et compensationes ad dotem minuendam competebant. Restituebatur autem dos, eodem modo, quo soluta: non vniuersa vna pensione, sed plerumque tribus, hinc annua, bima, trima dies, dies autem temporis spatium. Pertinet hoc ad eam dotem, quae pondere, numero et mensura constat: reliqua dos in rebus non fungibilibus constituta, et fundus praedii Italici statim restituebatur. Haec igitur dotis restitutio, iam olim recepta, nihil in se

se poenae continet, sed grauiores istae conditiones adiectae, quibus Augustus harum restitutionum incommoda auxit, poenalem sanctionem constituit. Ipsa poena pro diuersitate auctoris, quem tenere debet, diuersa est. Voluit enim Augustus, vel sine causa discedentem, vel malis moribus diuortio causam dantem, discidium poenas sentire. Quapropter diligenter, cuius culpa diuortium factum, considerandum est: nam alia ratio in marito, alia in vxore obseruatur. Si ob mores mariti grauiores matrimonium solutum, dos, quae tribus pensionibus restitui solet, praesens est restituenda, quae autem praesens, vt praedium Italicum, simul cum quatuor annorum fructibus, quod, vt Vlpianus ait, repraesentatio facit, repraesentare autem dicitur is, qui ante diem soluit, atque ita rem facit praesentem, quae re vera nondum praesens est: hanc tamen repraesentationem, quod poenalis est, solus vir, non eius haeres praestat: sin ob mores leuiore, senum mensium die. Ad mores quidem grauiore, auctore Vlpiano in Frag. tit. VI. solum adulterium, ad leuiore, reliqui omnes, quos vxor in marito ferre non potest, pertinent. Reprehendenda est Constantini M. lenitas, qui mariti adulteria ex suorum temporum ingenio inter iustas diuortiorum causas referre dubitauit; laudanda contra Augusti seueritas, qui parem a viris atque foeminis postulauit castitatem atque continentiam. Inest igitur mariti poena in promptiori dotis restitutione, iactura vsurarum, quas ex dote percipere potuisset, si eam legitimo tempore restituisset et praestatione fructuum quadriennii ex fundo praedii Italici. Male hoc loco habet Schultingium *quadriennii* vocabulum, atque vt lex eundem in restituenda dote in re fungibili atque non fungibili constituta modum seruet, *triennii* legendum esse monet. Equidem nihil temere mutandum esse censeo: et iam Heineccius receptam lectionem defendit, sed eius ratio, qua id fecit, mihi non probatur. Ait ampliores fuisse eo tempore apud Romanos et certiores vsuras ex numerata pecunia, quam fructus ex fundo, quapropter ad tantundem praestandum ex fructibus longiori temporis spatio opus, quam ex vsuris. Sed ita bonam causam male defendisse videtur. Nam primo quidem neque eandem in vtroque casu rationem adesse apparet, neque idem consilium in definienda poena Augustus sequutus est.

H

Qui

Qui numeratam dotem praesentem soluit, speratis vfuris destituitur, qui fundum cum fructibus restituit, id, quod nondum percepit, praestat: ille spem interceptam dolet, hic damnum sentit. Deinde quare maritus in restituenda re, quae non multum ipsi utilitatis attulit, idem praestare debeat, ac in re, quae vberime ipsi profuit, non video. Attamen si hoc ita statuere placeat, tamen hac ratione nunquam efficietur. Verum haec tota res non ex aequitatis regulis, sed legis verbis diiudicanda est. Si enim aequitatis vox audienda esset, maritus profecto in dote numerata, quod lautior eius conditio, perceptas vfuras simul, in fundo autem, quod inferior, nihil ex fructibus restituere deberet. Sed vniuersa huius dispositionis ratio mihi quidem in singulari fauore, quo Augustus fundos Italicos prosequutus est, cuius egregium exemplum ipsa lex de fundo dotali praebet, quaerenda esse videtur. Praeter dotem autem etiam quodcumque ex bonis vxoris eiusque libertorum ad eum peruenit, vel quod, quominus perueniret, eius dolo malo factum est, maritus restituere tenetur. Si ob mulieris peruersos mores diuortium factum, tunc propter grauiores sextae, propter leuiores octauae partis dotis retentionem locum habere iussit Augustus. Ipsae dotis retentiones antiquissimae sunt, et cum ipsis diuortiis natae. Primis quidem temporibus, soluto ob mores mulieris matrimonio, vniuersa dos, ex lege Romuli, quam supra explicauimus, marito in lucrum cedebat: id etiam liberae reipublicae temporibus obtinuisse videtur, siquidem accurate velimus accipere locos auctorum, qui id affirmant, v. c. Plutarch. in Vita Marii p. 427. Valer. Maxim. L. VIII. c. 2. Plinius in Hist. Nat. L. XIV. c. 13. Deinde autem certam tantummodo dotis partem retineri placuit, quoniam reipublicae interesse videbatur, non dote tota mulieres spoliari, vt rursus nubendi liberalem conditionem inuenire possent. Obtinuit hoc iam ante Augusti tempora: retentionis enim ob mores et liberos iam apud Ciceronem fit mentio. Sed quis definitae et certae dotis partis, quae in retentione esset, fuerit auctor, id non constat. Num ex Iureconsultorum sapientia venit? Non videtur. Recte enim monet Schuldingius ad hocce Vlpiani fragmentum, egredi hoc Iureconsultorum prouinciam, quorum non est leges

leges scribere, sed scriptas interpretari, et ad causas respondendo accommodare. Igitur ex lege aliqua esse debet. Ita est. Ait enim diserte Theodosius Iunior in Nou. XVII. ex veteri lege descendere, nostra autem certe Papiam antiquiori. Lex igitur Papiam hoc loco antiquum et iam receptum ius tantummodo confirmavit. Iam recentiores leges, quae Papiam sequuntur sunt, quae in vniuersum de dotis retentione et amissione loquuntur, quomodo sint intelligendae, monere opus non est. Egregius et fere vnicus de retentionibus locus est apud Vlpianum in Fragm. Tit. VI. §. 9. Affirmat quidem Vetus interpres ad L. 2. Cod. Theodof. de dotib. Paulum in tit. de dotibus aliquid de retentionibus habere, sed cum in iis, quae ad nos peruenerunt, fragmentis frustra quaeratur, id, quale fuerit, quod temporis iniuria nobis ereptum est, iudicari non potest. Quinque ob causas in dote retentiones locum habuisse, Vlpianus scribit, nempe ab moribus, ob liberos, ob impensas, ob res donatas, et ob res amotas. Mores quidem, qui etiam criminibus opponuntur, vel grauiores sunt, vt adulteria, vel leuiores, ob illos sexta, ob hos octaua dotis pars retinetur. Facto diuortio maritus si morum nomine aliquid retinere volebat, instituto morum iudicio vxoris mores accusare solebat: vxor contra ad effugiendam hanc poenam diuortii culpam a se declinare, atque in maritum deuoluere studebat. Si enim apparebat, vtrumque malis moribus diuortio causam dedisse, vel maritum vxori peruersorum morum auctorem extitisse, tunc nulla ab moribus retentio, sed morum compensatio, quae tamen ad auertendam publicam coercionem nihil proderat, locum habebat. Inhumanum enim videbatur, maritum, ex accusatione morum vxoris, quos antea ipse, v. c. lenocinando, probauerat, lucrum capere posse. L. 39. et 47. D. soluto matrim. Quanquam autem hocce totum morum iudicium per Iustiniani constitutionem in l. 5. C. de repud. et iudicio de moribus sublato, sit sublatum, tamen eius varia adhuc vestigia in Digestorum libris restare sinit Tribonianus. Dixi nuper ea de re copiosius in oratione in memoriam Borniam habita. Retentio ob liberos, vt habeat locum, necesse est, vt nuptiae sint celebratae cum persona, cum qua connubii ius, ex quibus liberi procreati patris conditionem sequi possint, et vt vxor di-

uortio causam moribus dederit. Discitur id ex Cicerone Top. c. 4. qui, in diiudicanda quaestione, num ob liberos aliquid apud maritum manere debeat, non quis nuncium miserit, sed quis diuortio causam dederit, considerandum esse, diligenter monet. Ob liberos autem, in singulos sextam, in plures non plures quam tres sextas, hoc est, dimidiam dotem retineri posse, reliquas partes non in retentione, sed in petitione esse, Ulpianus tradit. Ob res donatas atque amotas et impensas maritus non solum retentionem habet, sed impensae etiam ipso iure dotem minuunt, qua de causa et cum Iustinianus omnibus retentionum generibus per §. 37. Inst. de action. sublatis, eam, quae ob impensas instituitur, tollere ausus non est. Harum retentionum, quas Triboniano in compensationum vocabulum transformare saepius placuit, commodum aequae ac incommodum in haeredes transit. Sola tamen retentio ob mores ad haeredes non pertinet: haec enim nec ultra personam extendi, nec contra haereditatem concedi potest; continet scilicet doloris persecutionem, quam soli marito leges concessere, vindictae speciem habet, et similis est actioni iniuriarum. L. 1. §. 1. D. de iniur. Mariti autem haeres morum mulieris coercionem non habet per l. 15. 39. et 47. D. solut. matrim. Reliquae retentiones haeredi profunt, non quod pignoris loco aliquid possit retinere, sed quod ipso iure dotem minuunt. L. 5. D. de dot. praeleg. Factum est per ueris istorum temporum moribus, ut coniuges in ipsis nuptiis atque matrimonii limine, de eius dissolutione cogitarent, atque in eum euentum suam sibi conditionem meliorem parare, legum autem seueritatem effugere studerent: eoque consilio pacta quaedam interponerent, quibus scripti iuris rigorem atque auctoritatem illuderent, genioque suo indulgerent. Eiusmodi pactum hoc est: ne de moribus agatur, ne ulla retentio locum habeat, ut alia, quam legibus definita ratio in dotis restitutione obseruetur: sed talia pacta omnia tanquam legibus aequae ac bonis moribus contraria, inualida pronuncianda esse, apparet ex l. 7. §. 26. D. de pact. l. 27. D. de reg. iur. Existimauit quidem magnus Cuiacius, retentioni ob liberos valide renunciari posse, quoniam in mariti fauorem introducta sit, nemo autem suo fauori renunciare prohibeatur. Quanquam non ea mea sit arrogantia, ut contra tantum virum disputa-

spu-

sputationem instituere sustineam, tamen id a me impetrare non possum, vt sapientissimi etiam viri auctoritas me magis, quam ipse rei vera et perspecta ratio moueat. Haec ob liberos retentio locum habet in diuortio ob mores vxoris facto, et non solum in mariti fauorem, sed etiam poenam vxoris inuenta est: continet enim simul morum vxoris accusationem. Si autem non licet pacisci, ne de moribus agatur, quod hoc bonis moribus contrarium, profecto non magis licebit, retentioni ob liberos renunciare, quae non minus, quam ea ob mores, castigationem morum vxoris intendit. Quemadmodum autem pactum non valet, quod mariti conditionem inferiorem reddit, ita etiam quod lautiozem, inualidum dicendum esse, apparet. Non paciscentium arbitrio permiserunt leges, constituere, quanta pars dotis in retentione esse debeat, sed certam partem constituerunt: quapropter nec vniuersa dos retineri, nec amplior ob mores vel liberos, quam legitima retentio pacto dari potest. Debent enim priuati eo, quod publicis legibus sancitum est, esse contenti, nec priuatorum pactis iuri ciuitatis publico derogari fas est. L. 5. princ. l. 19. et 20. D. de V. O. In fauorem tamen dotis pactum valet, de dote propiori quam legitima die restituenda. Dies quidem annua, bima, trima in l. 24. §. 3. D. solut. matrim. *legitimum*, et in l. 17. D. de pactis dotal. *legibus statutum* tempus dicitur, valet tamen pactum de dote praesente restituenda soluto ob leues mores matrimonio, cuius dies sexto demum mense ex lege veniret, quoniam nihil bonis moribus contrarium continet. Contraria autem ratio de dote longiore quam legitima die reddenda, quae eius conditionem minuit, l. 15. sq. D. de pactis dotal. improbat. Extat quidem in alteram partem exemplum in l. 19. D. eod. quo pater quinto demum die dotem exsoluerat, sibi que totidem diebus soluto matrimonio restituendam stipulatus erat. Sed in eo loco alia plane adest ratio. Habet nempe maritus tunc contra patrem exceptionem ex pacto, ne prius conueniri possit, quae etiam contra vxorem valet, quippe quae tanquam patris haeres eius facta praestare tenetur.

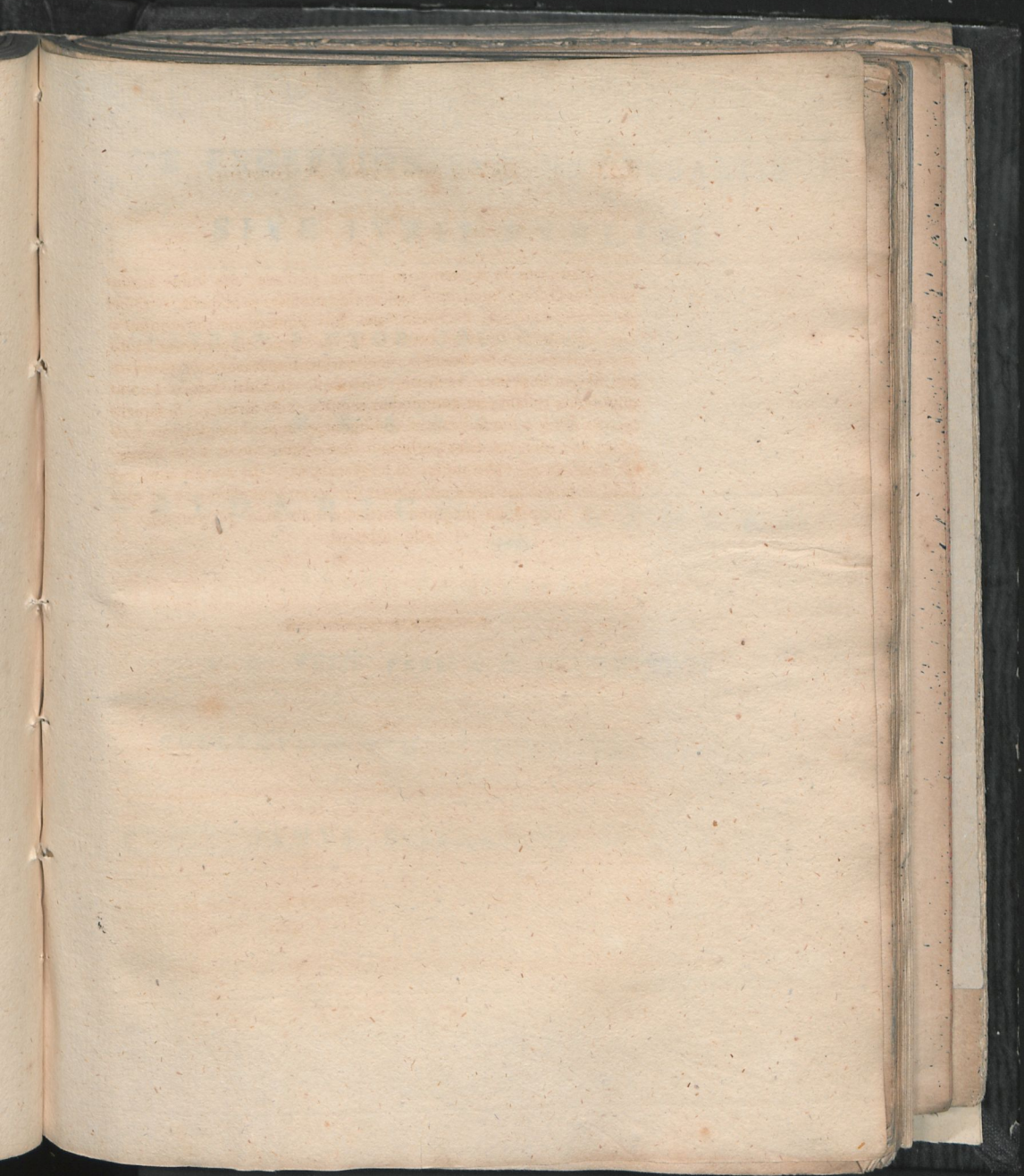
H 3

§. 12.

§. 12.

Epilogus.

Pluriam de diuortiorum historia scribere, me huius academici libelli fines, ne nimis eius moles crescat, prohibent. Quae de Iureconsultorum interpretatione, fori disputatione, iure honorario, diuortio in fraudem patris facto, de variis diuortiorum causis et poenis ex Constitutionibus recentiorum Imperatorum, Constantini Magni in primis, Honorii, Theodosii, Iustiniani atque Leonis disputanda restant, in commodius tempus mihi seruo. Si sapientes viri nihil, a me festinanter, indiligenter, atque inconsiderate scriptum esse iudicent, si expectationi suae aliquo modo a me satisfactum affirment, vehementer mihi gratulabor. In eorum enim iudicio et praesentis scribendi laboris egregium praemium, et ad maiora suscipienda magnum incitamentum mihi propositum esse, arbitror.

Leipzig, Diss., 1764

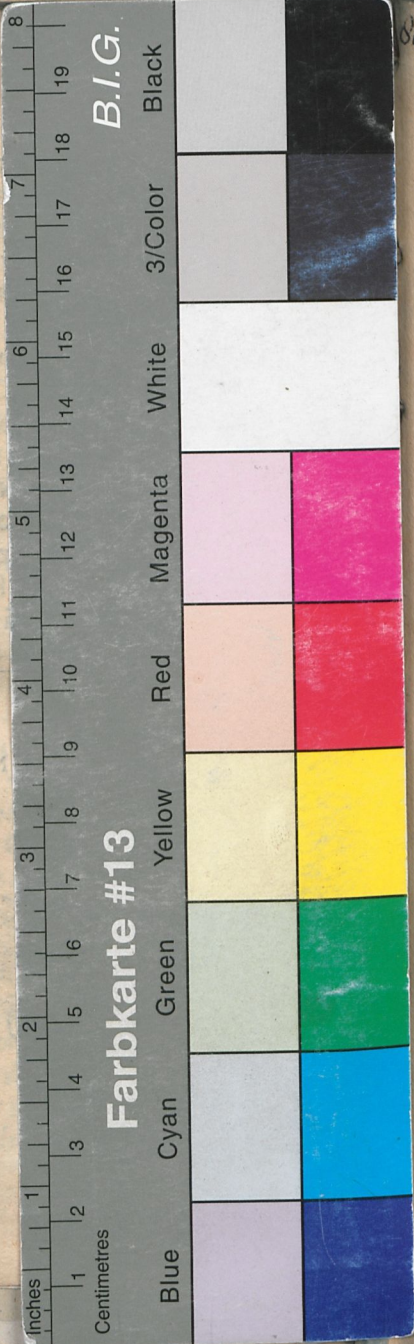

f
TA 30L

nur 31. Stück bisher verknüpft

VD 18

8024.

1764, 30.

HISTORIA IVRIS CIVILIS
DE
DIVORTIIS

AVCTORITATE
ILLVSTRIS ICTORVM ORDINIS
PRO SVMMIS
IN VTROQVE IVRE HONORIBVS
OBTINENDIS

AD DEFENDENDVM

A. D. XX. SEPTEMBR. c1o 1o CCLXIV.

PROPOSITA

A

GEORGIO AVGVSTO MARCHE

LIPSIENSE.

LIPSIÆ

EX OFFICINA LOEPERIA.

